

Tartu Ülikool
Usuteaduskond

Rita-Anette Kohava

Kristlik ja ilmalik matusetalitus Tartu linna näitel

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dr Kaido Soom

2016 Tartu

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS	3
Teema.....	3
Uurimismetoodika.....	3
Senine uurimine	4
Tähtsamad allikad.....	4
Raskused töö koostamisel	6
Töö struktuur.....	6
Uurimisküsimused	6
1. Kristlike matuste ajalooline kujunemine ja muutused Eesti matusetraditsioonides	7
1.1 Matused kristlikust algkogudusest reformatsioonini	7
1.2 Matus muistsete eestlaste juures, muutused kristlikul ajajärgul	8
1.2.1 Matusetalituste kord kiriku käsiraamatutes ja seadustes	10
1.3 Nõukogulikud matused	10
1.3.1 Ilmalik kombetalitus ja ateistlik maailmavaade	11
1.4 Kaasaegne luterlik matus	13
1.5 Kaasaegne ilmalik matus, mõiste, juhised ja allikad	21
2. Küsimustik	24
2.1 Tartu EELK koguduse õpetajad	24
2.2 Tartu leinakõnelejad	41
2.3 Statistika	51
Kokkuvõte.....	55
Summary	57
BIBLIOGRAAFIA.....	59
LISA 1	61
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	62
Mina, Rita-Anette Kohava,.....	62

SISSEJUHATUS

Teema

Kuna surma ja matuste näol on tegemist teemaga, millega igaüks meist elu jooksul kokku puutub, hoolimata oma maailmavaatest, siis valisin lõputöö teemaks „Kristlik ja ilmalik matusetalitus Tartu linna näitel“.

Oma lõputöös vaatlen, millistest osadest koosneb kaasaegne matusetalitus Tartu linnas ning milliseid sümboleid kasutatakse; analüüsin, millised on kirikliku ja ilmaliku matuse ühisosad. Minu **hüpotees** on, et kuigi ilmalike talituste hulk on tõusmas ja side kirikuga lõdvenenud, on matusetalitus koht, kus paljud inimesed kas teadlikult või alateadlikult otsivad kiriklikest sümbolitest ja elementidest oma leinas lohutust.

Olles ise ateistliku ajastu laps ning läinud huvist ajaloo vastu õppima Tartu Ülikooli usuteadust, on mind läbi aastate aina rohkem tabanud äratundmine, kui kristlik ja eelkõige luterlik on Eesti kultuur ja ühiskond, ilma, et me seda ise sageli endale teadvustaks. Olles pidanud ka endale ja teistele vastama, milleks ja kellele religioon, kui meil on teadus ja ratsionaalne mõistus, siis mõtte, et religioon on see, kust saame vastused viimselt olulistele küsimustele, on minu jaoks kõige lühem ja fundamentaalsem vastus. Ja kui me räägime viimselt olulistest küsimustes, siis on surm ja matused kindlasti üks nendest, kus inimene nende küsimustega silmitsi peab seisma.

Minu esimene teadliku matusekogemuse sain 6-aastaselt ema matustel, kui pisikese tüdruku hing keeldus uskumast, et kirstus lebav naine on tema ema ja ta ei tule enam kunagi tagasi. 14-aastaselt pidin ma matma vanaisa, kes oli mulle olnud isa eest, seejärel suri minu onu, vanavanaema ja seejärel, minu 25-l sünnipäeva, suri mu vanaema. Viimase kolme matusetalituse läbiviimise organiseerisin mina. Kõik toimunud talitused olid nõ ilmalikud, kuigi mu vanavanemad olid ristitud.

Seega on antud lõputöö teema valik ilmselgelt mõjutatud isiklikest kogemustest.

Uurimismetoodika

Töös käsitletavatele teemadele ja küsimustele vastuste saamiseks olen esiteks läbi töötanud kirjalikud taustallikad ja teiseks viinud läbi intervjuud otseste allikatega, ehk siis Tartu linna koguduseõpetajate ja leinakõnelejatega. Intervjuud oli poolstruktureeritud, toimudes küsimustiku alusel, mille edastas informantidele eelnevalt, et neil oleks võimalik teha ettevalmistusi. Küsimustik oli ühtne nii kirikuõpetajate kui leinakõnelejatele, vestlus toimus vabas vormis. Kokkuleppel informantidega salvestasin meie vestlused diktofoniga, ning hiljem transkribeerisin vestlused. Töös kasutatud tsitaatide aluseks on transkribeeritud tekstimaterjal. Poolstruktureeritud intervjuude küsimused on lisas.

Senine uurimine

Tartu Ülikooli usuteaduskonnas vahemikus 2006-2012 valminud 4 magistritööd ja 1996-2012 6 bakalaureuse või õpetajakoolituse lõputööd, mis käsitlevad surma, matmiskombestikku, leina, teispoosuskujutelmi, ülestõusmist.

Mahukaimad uurimused surmakultuuri teemal on koostanud Marju Kõivupuu ja Marika Mikkor, kelle töid olen kasutanud ning millele ma viitan ja tutvustan antud peatüki alalõigus „Tähtsamad allikad.“

Konkreetselt ilmaliku ja kaasaegse luterliku matuse võrdlusega tänapäeval aga tegeletud ei ole. Ilmaliku matusetalitust on seni käsitletud pigem ateistliku ajajärgu mõistena ning analüüsitud on sellest tingitud muudatusi ühiskonnas nõukogude ajal. Seega peaks minu töö andma ülevaate hetkeseisust ilmalike ja kiriklike matuste vahekorra ning sisust Tartu linnas.

Tähtsamad allikad

Eestlaste üldistest matusekommetest kõige põhjalikuma ülevaate annab Marju Kõivupuu oma raamatus „Eestlaste eluring“ 2007.

Paradigmade muutust suhtumises surma, leina ja matusekombestikku käsitleb Marika Mikkor Akadeemia nr 11, 2004 artiklis „Muutuvast matusekombestikust Eestis I“.

Nõukogude aja allikatest on peamised kaks kogumikku „Kaunilt ja meeldejäädvalt“, ilmunud 1965 ja 1974 ilmunud kogumik „Mälestus on jääv“, mis koondavad endas artikleid erinevatelt autoritelt. Kogumikud on koostatud eesmärgiga vastata kaasaegsete küsimustele, mis on kerkinud seoses kiriklike matusetalituste asendamisega ilmalikega ning propageerimaks ilmalikke matuseid ja ateistlikku maailmavaadet.

Tänapäevase ülevaate nõukogude matusekombestikust annab Järve, Kairi 2010 „Ilmalik Matusekombestik Nõukogude Eestis“

Luteri kiriku käsiraamatutest on olulisimad Agenda 1902 ja Talituse käsiraamat 2006.

Sekundaarse allikana ülevaate saamiseks kristlike matuste ajaloost olen kasutanud Peeter Paenurme 1995 EELK UI diplomitööd „Luterlik matusetalituse kord ja praktika Eestis.“

Tänapäevaseid ilmalike ja ka kiriklike matusetraditsioone rahvalikus vormis kirjeldab Maire Sala „Igaviku teele“ Eesti matusetraditsioonid ja tänapäev ning hauaplatside kujundamine, Maalehe Raamat 2002.

Kirjalikest allikatest olen kirjutanud käesolevas töös eraldi peatükid, kus analüüsin ja võrdlen neid.

Statistika ja arvuliste näitajate esitamiseks kasutasin järgmisi allikaid:

Statistikaamet kodulehelt www.stat.ee võtsin surmade arv Eestis ja Tartu linnas 2011-2015

EELK aastaaruanded www.eelk.ee –matuste arv Eesti ja Tartu EELK kogudustes 2011-2015

Matuste puhul on tegemist millegi nii traditsioonilise ja üldinimlikuga, et väga raske on öelda, kust meie tavad, arusaamad ja traditsioonid pärinevad või kuidas me neid mõistame.

Kiriklikud ja ilmalikud matjad on need, kes osalevad protsessis, puutuvad otseselt kokku leinajatega ja nende ootustega ning toimuvate muutustega ning samas suunavad ja mõjutavad ise oma väärtushinnangutega edasi(k)antavat traditsiooni. Seetõttu pean neid kõige väärtuslikumaks ja vahetumaks allikaks info saamisel. Tartus on viis Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku kogudust – Maarja, Pauluse, Peetri ja Ülikooli-Jaani, Tartu Soome. Viisin läbi intervjuud kolme koguduse õpetajaga, jättes kõrvale Tartu Ülikooli-Jaani koguduse kahel põhjusel – esiteks toimus 5 aasta lõikes koguduses kõigest 0-3 matust aastas, mis ei ole minu hinnangul piisav üldistuste tegemiseks. Intervjuud tehes saanuksin küll välja selgitada, mis on hinnanguliselt matuste nii madala arvu põhjuseks, mitte reaalseid praktikaid. Teiseks ja veelgi olulisemaks põhjuseks on see, et käesoleva aasta alguses lahkus meie seast koguduseõpetaja Urmas Petti ja uus õpetaja Triin Käpp ei ole veel piisavalt kaua ametis olnud, et omada praktilisi kogemusi minu tööd puudutaval teemal. Tartu Soome koguduse jätsin välja sarnasel põhjusel kui Tartu Ülikool-Jaani, nimelt matuseid on seal viimase viie aasta jooksul toimunud 0-3 aastas.

Ilmalikest leinakõnelejate kohta sain teada, et Tartus on kõige tuntumad ja kogenumad leinakõnelejad Heiki Unt, Enno Ploom ja Väino Karo ja Heiki Unt'iga mul tema tervislike

põhjuste tõttu kohtuda ei õnnestunud, kuid sain temalt olulisematele küsimustele vastused telefoni teel. Enno Ploomi ja Väino Karoga viisin läbi intervjuud.

Raskused töö koostamisel

Kõige raskemaks osutus töös käsitlevate teemade piiramine bakalaureusetöö mahtu, sest kuna tegemist on äärmiselt huvitava teemaga, siis jäi palju kogutud infost kasutamata ja informantidelt saadud andmed andsid ühe uusi võimalusi ja mõtteid uurimuseks.

Kui tööd tegemist alustades tundus ka kirjalike allikate hulk olevat piiratud, siis töö käigus suurenes nende allikate arv, mille läbitöötamist leitud viidete alusel pidasin oluliseks.

Informantidelt saadud infohulga töötlemine osutus planeeritust tunduvalt ajamahukamaks.

Kokkuvõtlikult oli kõige suuremaks probleemiks töö koostamisele planeeritud ajakulu alahindamine.

Töö struktuur

Uurimustöö koosneb kahest osast:

- 1) Matus
- 2) Praktika ja statistika

Esimeses osas vaatlen erinevaid matusetraditsioone läbi Eesti ajaloo, fikseerin ajateljel olulised muutekohad ning eri kultuuride mõjutused. Teen tagasivaate ja lühiülevaate Eesti matusetraditsioonidest ja nende muutepunktidest ajaloos ning avan mõisteid. Samuti annan ülevaate luterliku matusetalitust korraldavatest regulatsioonidest ja kirjalikest allikatest ja tutvustan ilmaliku matusetalitust käsitlevaid kirjalikke materjale.

Kõige olulisemad teemad minu töös on ilmalik ja kiriklik matusetalitus.

Teine osa on kokkuvõtte koguduseõpetajate ja leinakõnelejatega tehtud intervjuudest, mis käsitlevad matusetalitused korda, sellega seotud sümboleid, matuse hingehoidlikku osa ja matusekõnet. Samuti toon teises osas ära statistilisi näitajaid.

Uurimisküsimused

Oma töös uurin:

- 1) Milline on kristlik ja ilmalik matusetalitus tänasel päeval

- 2) Millised on nende ühised jooned ja peamised erinevused
- 3) Kas ja palju sisaldab ilmalik matus kristlikke elemente.

1. Kristlike matuste ajalooline kujunemine ja muutused Eesti matusetraditsioonides

Selleks, et jõuda kristlikku ja ilmalikku matusetalitust võrdlusele, vaatlen kõigepealt, kuidas on kujunenud ja millest on mõjutatud Eesti matusetraditsioon ajalooliselt. Sest ilmaliku ka matusetalituse mõiste tekkimine ja kasutuselevõtt on üks ajalooline murrangu- ja muudatuspunkt ja seda tänasel päeval traditsioonilise ehk kristliku matuse võrdluses. Kuigi surmakultuuri üldiselt ning matusekombestikku selle sees on peetud traditsiooniliselt suhteliselt konservatiivseks, on pikemas või lühemas ajalis-kultuurilises perspektiivis võimalik märgata suuremaid või vähemaid muutusi ka suhtumises surelikkusesse, surma ja matustesse (Kõivupuu 2007: 45)

Matmiskombestik on ühiskonnas valitsevate ideoloogiliste ettekujutuste konservatiivsemaid osi, mille muutmine eeldab lausa murrangulisi muutusi religioosses mõtlemises ning toimub enamasti aegamööda, vahel mitmete sajandite jooksul. (Mägi 2003:97)

Allpool teen ülevaate peamiste muutepunktide osas kristlikus matusekäsitluses üldiselt kui ka eestlasi puudutanud arengutes. Oma töös vaatlen küll vaid ühte kitsast ja piiritletud osa kaasaegses matuserituaalis – ärasaatmistseremooniast koos kõnega, kuid seda olulisem on mõista selle ajaloolist kujunemist ja mõjutusi, traditsioonilisi tõekspidamisi ja kirjalikke allikaid.

1.1 Matused kristlikust algkogudusest reformatsioonini

Kristlik algkogudus võttis üle nii juutide kui paganate matmiskombeid, millele andis oma värvingu ja suuna kindel ülestõusmisusk. Seetõttu oli kesksel kohal matusetalituse juures tänu ja rõõm. Enamasti matsid kristlased oma surnud, mitte ei põletanud. Oma koguduse surnute eest on hoolitsetud kogu ajaloo vältel usus, et kogudusse kuulumine ei katke surmaga.

Talitus rikastus järk-järgult välise sümbolika ja pidulikkusega, lauldi psalme, põletati küünlaid, toodi lilli. Matusekõne pidamise tava on siiski hilisem. Aja jooksul juurdusid kindlad palved surnute pärast, mälestuspäevad ja- söömaajad (Paenurm 1995: 8).

Muutused keskajal, lahknemised Lääne- ja Idakirikus

Keskajal kujunes välja matuse kindlam kord. Talitus koosnes kolmest põhilisest osast: talitus kodus, kirikus või kabelis ja haudaviimine. Talituse peamine komponent oli psalmide palvetamine, leksioone, hümne ja jutlust esialgu veel ei tuntud. (Paenurm 1995: 8)

Roomakatoliku kirikus püsis veel aastatuhande vahetuseni ühelt poolt algkristlik rõõmus usk, millega lahkunud usaldati Jumala hoole alla, mille kiituse kõrvale ajapikku aga tulid kahetsuspsalmid. Rõhk pöördus patukahetsusele ja meeleparandusele nii enda elu lõpu kui lahkunu saatuse kergendamiseks. Rõõmsa usu kõrvale või lausa asemele tuli kartus, et surma järel tuleb kannatada puhastustules oma lepitamata pattude pärast. Ortodoksi matuseliturgias on rohkem säilinud algkristlaste nägemust matusest kui „võidupühast“. (Paenurm 1995: 9)

II Vatikani kirikukogu ajal matusetalitus lihtsustus. Kasutati uustestamentlikke ülestõusmisusule viitavaid kirjakohti ja jutluski oli soovitatud. Ärasaatmine toimus surnuaiakabelis või algusest lõpuni ainult haua.

Üha rohkem on hakati tähelepanu pöörama leinajatele, nende ja kogu koguduse uss kinnitamisele kuulutuse ning osaduse kaudu (Paenurm 1995: 11).

Matus protestantlikes kirikutes

Reformatsioon astus väga resoluutselt keskaegse surnutekultuse vastu. Matusetalituses omandas keskse koha kuulutus ja hingehoidlik külg. Palve sisaldas küll ka tänu lahkunu elupäevade eest, kuid pearõhk oli leinajate lohutusel, omaenese surmale mõtlemisel ja inimeste usu kinnitamisel.

Matmistalituse kord oli protestantlikes kirikutes suhteliselt vaba ja seotud kohalike tavade, kommete ja oludega. Olemas olid agendade alusel määratud matusekorrad, mis kehtisid eri variantides. Matuse üldised osad olid piiblilugemine, kõne, palve ja Meie Isa, koguduselaul, matmisakt mullapaneku näol ja koguse õnnistamine. (Paenurm 1995: 11)

1.2 Matus muistsete eestlaste juures, muutused kristlikul ajajärgul

Muistsed eestlased tundsid nii surnukeha hauda matmist kui põletamist. Hauda matmine on olnud vanem, põletusmatused hakkavad esinema alles meie ajaarvamise alguses. Valitsevaks sai põletamine IV-V saj, ilmselt kristlike mõjude tõttu levis hauda matmine uuesti XI sajand.

12.sajandi Eestimaal domineeris veel selgelt surnute põletamise tava ning mahapõlenud tuleriidalt üles korjatud jäänuste matmine kivi- ja kivikalmetesse. Kohati oli tuntud ka põletamata matmise, nn laibamatuse komme, mis sai üldisemaks 12.sajandi lõpupoole. Vallutust ja

vägivaldset ristiusustamist kirjeldavas Läti Henriku kroonikas on paganate põletusmatused vastandatud kristlikele laibamatustele. Tegelikult oli põletamata matmine levinud mitmete Eesti naabrite, eeskätt paganlike balti hõimud hulgas, kus sellel oli vähe ühist ristiusuga. Kristlus iseenesest ei vastanda jäigalt laiba- ja põletusmatust ning erandjuhtude olid põletusmatused tunnustatud ka kristlikus kultuuris, eriti hiljuti ristiusustatud aladel.

Hiljemalt 12.-13.sajandi vahetusest hakkas üha rohkem levima komme mätta surnuid kas ainult üksikute esemetega või üldse panusteta, asetades nende pea lääne poole. See oli juba paljuski kristlik matmisviis. Kuigi 12.sajandil Eestis domineeris veel põletusmatuse komme, võib seda sajandit pidada siiski üleminekuajaks põletusmatustelt laibamatustele. (Mägi 2003:91-97)

Tähtsaks matusekombestiku osaks oli matusesööming (Haamer, 2006: 218)

Eestlaste matused kristlikul ajajärgul

Eriti saartel ja rannikualadel, kus kontaktid ülemeremaadega olid tihedad, pidid inimesed olema kristliku matmiskombestikuga tuttavad ammu enne ametlikku ristiusustamist 13.sajandil. (Mägi 2003:97)

Siiski tõi ristiusk ka teatavaid kardinaalseid muudatusi. Surma ja matusega seoses võib nimetada kahte kõige olulisemat probleemistikku: matmiskoha ja – viisi muutmine ning võitlus matusepidudega. Laibamatus ei olnud uus, kuid kirik nõudis metsa ja põllule matmisest loobumist ning surnute toomist kiriku juurde ja matmist pühitsetud mulda.

Kirik võitles matusepidude ehk peiete vastu, mida peeti surnute auks ja neile ohverdamiseks.

Varaseimateks ristiusu tunnusteks arheoloogilises materjalis peetakse üldiselt ristikujulisi ripatseid, mis ühekaupa kantuna polnud ilmselt mitte lihtsalt ehted, vaid sümboliseerisid kandja kuulumist kristlaste sekka (Mägi 2003:99)

Üksikuid ristiripatseid muidu paganlikes matustes seletatakse tavaliselt nähtusega, mida nimetatakse *prima signatio*, s.o eelristimine või ristiga märkimine. *Prima signatio* vastu võtnud inimesed ei kuulunud täiel määral kristlikku kogudusse, kuid neil oli teatud õigusi, mis muidu olid reserveeritud vaid kristlastele. (Mägi 2003:99)

„Täielikult“ ristitud inimestele oli ülimalt oluline saada maetud kristlikul moel, kuna üksnes see avas võimaluse surmajärgseks igaveseks eluks. (Mägi 2003:100)

Tava matta surnuid küll põhimõtteliselt kristlikult, kuid oma valitud kalmistutele juurdus Lõuna-Eestis paljudeks sajanditeks, osutades kristluse vaevalisele omaksvõtule kohaliku elanikkonna hulgas. (Mägi 2003:102)

1.2.1 Matusetalituste kord kiriku käsiraamatutes ja seadustes

Esimene rootsiaegne eestikeelne kiriku käsiraamat oli 1632.a superintendent mag. Heinrich Stahli „Käsi- ja koduraamat“, mille neljas ehk palveraamat sisaldas viiendas peatükis piiblitekste laulatus, ristimis- ja matusekõne jaoks, kuid ei käsitlenud otseselt matusetalituse korda. (Paenurm 1995: 16).

Rootsi ajal anti välja mitmeid käsiraamatuid vaimulikele, mis puudutasid ka matuse läbiviimisega seotud küsimusi, kuid põhinesid ikkagi Stahli käsiraamatule teda uuendades ja täiendades.

1694 jõustus Eestis uus kirikuseadus, mis kehtis 1832.a-ni ning selle XVIII peatükk reglementeeris surma ja matmisega seonduvad küsimused. Sellega seonduvalt tõlgiti 1693 aastal ilmunud rootsi kiriku käsiraamat eesti keelde. 1614.a rootsi käsiraamatus on lisandunud matusetalitusse jutluse või kõne pidamine, mis küll ei olnud kohustuslik.

1805. a valmis uus, valgustusaja nõuetele vastav „Liturgia kord Evangeeliumi usulistele Vene riigis“. Matusetalitust puudutav kord on väga lühike ja ütleb, et matus toimub vastavalt kohalikule tavale. (Paenurm 1995: 24)

1832.a kehtima hakanud kirikuseadus manitses, et õpetaja peab matusekõnes hoiduma nii liialdatud surnu ülistamisest kui ka surnu ja tema eluviiside liigsest laimamisest (Paenurm 1995: 26). Uues agendas oli matusetalitust puudutav peatükk väga lühike ja hõlmab vaid mullapaneku sõnu ja palvet hual. 1889.a avaldati Liivimaa agenda.

1902.a ilmunud Agendat kasutatakse luterlikus kirikus tänaseni

2009.a avaldati 2007.a koostatud EELK Kirikukäsiraamatu Talituste käsiraamat

1.3 Nõukogulikud matused

Muutused matusetalituses kui rituaalis hakkasid toimuma 1960. aastate keskpaigas, mil rajoonides sai alguse tavandinõukogude moodustamine. Uute kommetega tutvumiseks anti välja brožüüre ja kirjutati artikleid. Oma töös kasutan ma K. Oja poolt 1965 koostatud

kogumikku „Kaunilt, meeldejäädvalt“ Nõukogulikke kombetalitusi ja H. Vimmsaare poolt 1974 koostatud kogumikku „Mälestus on jääv“, mis sisaldab artikleid viielt erinevalt autorilt.

1.3.1 Ilmalik kombetalitus ja ateistlik maailmavaade

Nõukogude Liitu inkorporeerimisega jõustusid Eestis Nõukogude Liidus 1929.aastast kehtivad seadused. Ateism kuulutati ametlikuks ideoloogiaks ning ateistliku kasvatustöö praktiliseks väljundiks said uued nõukogulikud kombetalitused, mis pidid olema vormilt rahvuslikud, kuid sisult sotsialistlikud. (Järve 2009: 92)

Käesolev sajand on murranguliseks sajandiks paljude rahvaste ajaloos. Hääbuivad ja surevad välja vanad traditsioonid, mis olid iseloomulikud vanale ühiskonnakorrale. Kujunevad uued traditsioonid ja tavad. Kujuneb rahva ja üksikisikute sotsialistlik-kommunistlik vaimne pale (Oja 1965:5)

Uued kombetalitused vastandati teravalt senistele kiriklikele kombetalitustele, naeruvääristades neid või rõhutades teaduse võidukäiku ja ratsionaalset mõtlemist.

Kaasaja suurte teadmistega inimene ei enam iganenud usudogmadel rajaneva kirikliku matusetalitusega, kus vaimulikud kõnelevad „jeesukese juurde minekust“ ja igavese hauataguse elu müstikast. (Paeväli 1965:74)

Sotsialistliku ühiskonna vaba kodanik ei taha enam näha kirikut ja religioosset ideoloogiat enda üle võimutsemas. (Oja 1965:5)

Sajandite jooksul kujundas kirik inimese elus toimuvate tähtpäevade puhuks omad kombetalitused, mis põhinevad usudogmadel. On ju selge, et kommunistlikku ühiskonda ehitav inimene, kelle käsutuses on teaduse ja tehnika saavutused ning kes on veendunud ateisti, ei saa leppida iganenud usudogmadele rajanevate kiriklike kombetalitustega (Martensoo 1974: 20)

Tänapäeva inimene tahab oma lahkunud perekonnaliikme, sõbra või töökaaslase viimisel hüvastijätul näha tõsisemaid, sügavamaid ja pidulikumaid traditsioone. (Paeväli 1965:74)

Ateistliku surmakontseptsiooni järgi jäi inimesest surses järgi vaid nimi, legend ja lapsed, kes jätkasid oma vanemate tööd (Järve 2009: 92)

On arusaadav ja loomulik, et tööinimese elu lõpul peab tema ärasaatmine, leinaprotsessioon ja matusetalitus olema sügavasisuline ja väärikas, kus inimese elutööst kokkvõtet tehes seda tõeliselt tunnustatakse ja vajalikult hinnatakse (Paeväli 1965:74)

1950.aastate keskpaiku hakati ilmalikke kombetalitusi aktiivsemalt välja töötama ja juurutama ning „kristlike kombetalituste“ vastandina võeti eesti keeles kasutusele terminid „ilmalik kombetalitus“ ja „nõukogulik kombetalitus“. Mõni aeg hiljem tuli käibele ka termin „tavand“ (Mõtteid tavanditerminoloogiast 1985).

Tavandikomisjonid, ateismikoolid ja ateismi rahvaülikoolid andsid elanikkonnale, asutustele, ettevõtete ja ühiskondlike organisatsioonide esindajatele vajalikke teadmisi ja juhiseid matuste korraldamiseks. (Müürsepp 1974: 10)

Matusetalitus oli toiming, mida ei saanud lihtsalt välja juurida ja seepärast tuli kombele anda ilmalik sisu (Järve 2010: 8)

Nii jäi alles mullapanek, millele anti uus ideoloogiline tähendus.

Kombekohaselt peotäis emakese maa mulda viimseks katteks elatud elu ja tehtud töö eest. Või siis peotäis mulda sõnadega: „Kodumaa pinnast oled sündinud, kodumaa muld on Sind toitnud ja kodumaa muld saab Sulle viimseks katteks Sinu viimisel puhkepaigal.“ (Vahe 1974:18)

Kirikulaulud asendati ilmalike lauludega. Pöörati tähelepanu sellele, et laulude valik oleks mitmekesine ja arvestaks lahkunu eripära.

Nõukogude matusetalituse lahutamatuks osa olid ilmalikud matuselaulud (Järve 2010: 15)

Leiti, et ei ole soovitatav kasutada ainult üht varianti laululehti. See muutub siis väga mahukaks ning konkreetset lahkunust lähtuvat mälestusülesannet ta nagu ei täida. Vahe andmetel olid kasutusel laululehed lapsele, emale, isale, vanaemale ja vanaisale ja üldised laululehed. (Vahe 1974:19)

Pühakirja tekstid matusekõnes asendati luuletuste ja proosatsitaatidega. Suurt rõhku panid kõnele ja selle ülesehitusele.

Leiti, et on suureks abiks kartoteegisüsteem luule osas. See seisneb selles, et vastavasisulised luuletused on kantud kartoteegikaartidele ja vajadusel korral kõne koostamisel on sealt sobiva luuletuse leidmine hõlpsam. Plaaniti sisse seada selline kartoteek ka proosapalade ja ilukirjanduslike mõttekildude kohta. (Vahe 1974:19)

Matusetalituse tseremoonia juures kujuneb kahtlemata tsentraalseks sõnaline osa – hüvastijätul ja haua juures peetavad kõned. Praktika näitab, et üks kõne ei tohiks kesta üle 15 minuti. Mälestuskõned peaksid arvestama lahkunu isikupära, peaksid kajastama tema elutööd, kõige meeldejäävamaid omadusi ning iseloomujooni. (Paeväli 1965:74)

1.4 Kaasaegne luterlik matus

Kui lahkunu oli eakas inimene, siis võib arvata, et kuulus oma kodukandi kiriku koguduse hingekirja. Tavaliselt otsustatakse sellisel puhul kirikliku matusetalituse kasuks ja pöörduda tuleb vastava piirkonna kiriklasse või pastoraati (Sala 2002:23)

Ülestõusmisusk on määrav aspekt kristlikus surma- ja matusekäsituses. (Talituste käsiraamat 2009:159)

Suur tähendus on hingehoiul: lohutusel, evangeeliumi kuulutamisel, lootuse ja ülestõusmisusu tugevdamisel ning üleskutsel oma elu targalt kasutada. Matus koosneb palvuste ja talituste reast, millega kristlik Kirik oma liikmeid surmateele saadab. Ei saa tõmmata piiri surija saatmise ja matuse ning matuse ja leinajate hingehoiu vahele. (Talituste käsiraamat 2009:159)

Matusetalitus toimub: a) kolmeosalisena – ärasaatmine, matusetalitus kirikus/kabelis ja muldasängitamine surnuaial; b) kaheosalisena – matusetalitus ja muldasängitamine surnuaial; c) üheosalisena – haul või krematooriumikabelis. Pärast tuhastamist võidakse urn asetada hauda eraldi vaimuliku talitusega. Inimene loetakse kiriklikult maetuks, kui on toimunud mullapanek (Talituste käsiraamat 2009: 159)

Matuse läbiviimise ja kirikuraamatusse sissekandmise eest vastutab vaimulik. Tema volitusel võib talitust pidada ka ilmik, kelleks võib olla täieõiguslik koguduseliige. (Talituste käsiraamat 2009:160)

Matusega seotud praktilised küsimused

Matusetalituseks ettevalmistamisel tuleb vaimulikul leida aeg vestluseks lahkunu omastega, soovitatav on külastada kodu juba enne matust. Oluline on tutvustada matusetalituse korda ja sisu, kokku leppida muusika, pildistamise, lahkunuga viimse jumalagajätu, haua tegemise, pärgade panemise, mäletamise jms asjus.

Koguduse ühisel laulul on matusel oluline koht. Muusikaosa kohal võib kasutada ka koori, solisti, orelit või muud instrumentaalmuusikast (Talituste käsiraamat 2009:159)

Õnnistamise- ja matmissõnades kasutatakse lahkunu täisnime (eesnimi ja perekonnanimi).

Elulugu saab pikemalt meenutada kodusel palvusel või pärast matusetalitust peielauas. (Talituste käsiraamat 2009: 160)

Matusetalitus

Kui puusärki soovitakse talitusel avada, tehakse seda kodus või kirikus/kabelis. Kui matmine on toimunud juba kirikus/kabelis, siis selle järel puusärki üldjuhul enam ei avata. (Talituste käsiraamat 2009: 161)

Kõne

Matusekõnes on soovitatav puudutada järgmisi teemasid:

- Mure ja leina kohtamine;
- Lahkunu elukäik;
- Elu kaduvus;
- Surmaks valmistumine;
- Kristlase lootus;
- Ülestõusmine ja igavene elu;
- Kristus on surma võitja;
- Ristimise meenutamine.

1.4.1 Agenda ja Talituste käsiraamat

Tänapäeval on Eesti luterlikus kirikus kõige olulisemad käsiraamatud matusetalituse läbiviimiseks Agenda, avaldatud 1902.a ja Talituste käsiraamat, avaldatud 2009.a

Kuna just need kaks käsiraamatut on määrava tähendusega tänase luterliku matusetalituse vormilise ja märgilise osa kujundamisel ja mõjutamisel, siis alljärgnevalt ülevaade nendest.

Agenda

Agendas käsitleb matuseid peatükk „VII. Matmine“. See koosneb kahest alapeatükist, mis jagunevad omakorda osadeks. Matmise talituse osasid loetleb teine peatükk, jagunedes täiskasvanu ja lapse matmiseks.

Leinajumalateenistus kirikus on jaotatud üheksaks osaks, matmise talitus seitsmeks osaks.

Need osad on järgmised:

Leinajumalateenistus kirikus

- 1) Laul.
- 2) Algussalm
- 3) Leinakõne (altari ees või kantslis)
- 4) Laul (võimalikult koorilaul).
- 5) Meie Isa.. ja vastus: Aamen.
- 6) Aaroni õnnistamisesõnad, ja vastus: Aamen! Aamen! Aamen!
- 7) Koorilaul, mille ajal õpetaja puusärgi kirikust välja saadab, selle ees käies.

Matmise talitus

1. Algussalm
2. ÕPETAJA kõne
3. Lectio
4. Paneme nüüd selle magama uinunud venna (õe) ihu hauda kui seemneivakese igavese elu tarvis ülestõusmise päevaks:
Mullast oled sina võetud, mullaks pead sina saama, ja mullast äratab sind Issand Jeesus Kristus viimisel päeval jälle üles. (Lause üksikuid osi üteldes heidab matja peoga või labidaga mulda puusärgile).
5. Palve
6. Aaroni õnnistamisesõnad.
7. Lõpplaul.

Eraldi toaksin siinkohad välja: Märkus 2. Ilmalikud kõned on alles pärast kirikliku talituse lõppu lubatud.

Talituste loetelule järgnevad leksioonid – nii üldised kui erijuhtudeks nagu noormehe või neitsi, elatanud inimese või äkilise surma puhul. Peatüki lõpetab kõne enesetapja matmise puhul.

Võrreldes Talituste käsiraamatuga, on Agenda lakooniline ning praktiline osa on väike, lisatud märkustena.

Talituste käsiraamat

Talituste käsiraamatu osa 7. MATUS algab sissejuhatavalt 10 erineva alateemade lahti seletamisega.

1) Surm ja kristlik matus

Kristlikul matusel on kesksel kohal surma ja kaduvuse tunnistamine, tänu ja palve lahkunu eest.

Matusetalitus toimub: a) kolmeosalisena – ärasaatmine, matusetalitus kirikus/kabelis ja muldasängitamine surnuaial; b) kaheosalisena – matusetalitus ja muldasängitamine surnuaial; c) üheosalisena – haua või krematooriumikabelis. Pärast tuhastamist võidakse urn asetada hauda eraldi vaimuliku talitusega. Inimene loetakse kiriklikult maetuks, kui on toimunud mullapanek.

Ära on toodud ka, et „Matuse läbiviimise ja kirikuraamatusse sissekandmise eest vastutab vaimulik. Tema volitusel võib talitust pidada ka ilmik, kelleks võib olla täieõiguslik koguduseliige.“

2) Matusega seotud praktilised küsimused

Matusetalituseks ettevalmistamisel tuleb vaimulikul leida aeg vestluseks lahkunu omastega, soovitatav on külastada kodu juba enne matust. Oluline on tutvustada matusetalituse korda ja sisu, kokku leppida muusika, pildistamise, lahkunuga viimse jumalagajätu, haua tegemise, pargade panemise, mäletamise jms asjus.

Koguduse ühisel laulul on matusel oluline koht. Muusikaosa kohal võib kasutada ka koori, solisti, orelit või muud instrumentaalmuusikast

3) Palvus pärast lähedase surma (Puusärki panek)

4) Ärasaatmine

5) Matusetalitus – võib toimuda kirikus, kabelis või kodus.

6) Urni hauda panek

7) Matusemissa

8) Lapse matus

9) Vaimuliku matus

10) Muud erijuhtumid ja olukorrad

Sissejuhatavale osale järgnevad peatükid koos talituste kirjelduse ja kirjakohtadega:

- 1) Palve pärast lähedase surm (Puusärki panek)
- 2) Kodust ärasaatmine
- 3) Matus
- 4) Urni haudapanek
- 5) Lapse matus
- 6) Matuselugemised ja palved

Palved on jagatud alguspalve/päevapalve, eestpalved, nende seas on lisaks üldistele välja toodud järgmised: eakale inimesele, pärast õnnistatud kristlikku elu, koguduse töötajale, palju kannatanud inimesele, noorele inimesele, äkilise surma puhul, vägivalla ohvrile, enesetapjale; lõpupalve, peielaud, mälestamine ja matmissõnad erijuhtudel. Erijuhud on merel toimuv matusetalitus, varem mulda sängitatud lahkunu haua või kui surnukeha on leidmata.

Viimane osa on võrreldes Agendaga rikkalikum, mahukam ning laiendatud.

Talituste käsiraamat loetleb ülesse 14 osa kirikust ärasaatmisel, millele siis hauamatuse puhul lisanduvad veel 8 osa, ehk kokku 22 osa.

Talituste käsiraamat

Kirikust ärasaatmise osad

- 1) Algusmuusika
- 2) Tervitus
- 3) Alguspalve
- 4) Piiblitlugemine
- 5) Kõne
- 6) Usutunnistus
- 7) Laul
- 8) Eestpalved
- 9) Hüvastijätt
- 10) Jumala kätte usaldamine
- 11) Matmine
- 12) Meie Isa
- 13) Õnnistamine
- 14) Laul

Agenda

Leinajumalateenistus kirikus

- 1) Laul.
- 2) Algussalm
- 3) Leinakõne (altari ees või kantslis)
- 4) Laul (võimalikult koorilaul).
- 5) Meie Isa.. ja vastus: Aamen.
- 6) Aaroni õnnistamisesõnad, ja vastus: Aamen! Aamen! Aamen!
- 7) Koorilaul, mille ajal õpetaja puusärgi kirikust välja saadab, selle ees käies.

Ärasaatomistalitus on oluline osa on kõnel. Kuna see eeldab kõige suuremat ja loovamat panust kirikuõpetajalt, siis annab Talituste Käsiraamat ka erinevalt Agendast juhiseid selle koostamiseks.

Üks suuremaid uuendusi Talituste käsiraamatus matusekorra osas on urnimatuse läbiviimise korra kirjeldus, mis annab urnimatusele luterlikus kirikus legitiimsuse.

Lisatud ka on vaimuliku matuse kirjeldus.

Ei saa ka alahinnata Talituse käsiraamatu nõ õpetuslikku külge, mis seletab lahti nii olulisemad matusega seotud mõisted kui praktikad. Ilmselt varasemate luterlike matusetraditsioonide puhul Eestis toetuti rohkem põlvkondlikule mälule ja järjepidevusele ning lakoonilisest korra kirjeldusest piisas.

Surmaga seotud rituaalid ja narratiivid toetavad kogukonna solidaarsust ja kaitsevad kogukonda väliste mõjutuste eest; töötavad sotsiaalse mälu tähtsate tööriistadena, mis kannavad edasi väärtushinnanguid ja uskumusi põlvest põlve (Kõivupuu 2015: 143)

Ehk paraku peame tõdema, et sotsiaalne mälu pole meil enam see mis vanasti ning õpetuste, tõdede, traditsioonide paljususes orienteerumiseks vajame senisest täpsemaid kaarte ja juhiseid. Täna urbaniseerivas ühiskonnas on sada aastat tagasi toimunud erijuhtudest saanud ilmselt teatud kontekstis tavapärane ning juurde on lisandunud uusi aspekte ning seda ka matusetalitustes. Samuti on Agenda lakooniline sõnastus on jätnud rohkelt ruumi isiklikeks tõlgendusteks. Kõik see on tinginud vajaduse ühtse õpetuse selgemaks määratlemiseks, mõistete kokku leppimiseks ning kirjalikuks fikseerimiseks, mida Talituste käsiraamat ka teeb.

Tartu koguduste matusepraktikad

Tartu linnas on 5 luterlikku kogudust, oma töös käsitlevad Pauluse, Peetri ja Maarja kogudust, kelle kõigi kodulehtedel on matuseid käsitlev info lihtsalt leitav. Alljärgnevalt vaatlen, millist infot on pidanud kogudused oluliseks ja vajalikuks jagada.

Esimese asjana jääb silma, et koguduse kodulehel käsitletakse väga põhjalikult matust ning selle tähendust kristlikus võtmes koos viidetega Pühakirjale, hingehoiualast aspekti ning erinevaid traditsioone ja võimalusi.

Peetri: Kõiki matusega seotud tegevusi, tavaid ja vaimulikke talitusi ühendavad märksõnad: armastus, austus, tänulikkus. Matus on armastustegu: iga inimelu on Jumala kink ning iga lahkunu on väärt, et ta asetatakse korralikult ja pühalikult maamulda. Matus on armastustegu

ka lahkunu omaste ja kõigi matuseliste suhtes, kes vajavad lohutust ja tuge surma tõsiasja tunnistamiseks, lootuse ja ülestõusmisusu tugevdamist. (15.11. 2016

<http://www.eelk.ee/tartu.peetri/>)

Maarja: Kristlikul matusel on kesksel kohal surma ja kaduvuse tunnistamine, tänu ja palve lahkunu eest. Suur tähendus on hingehoiul: lohutusel, evangeeliumi kuulutamisel, lootuse ja ülestõusmisusu tugevdamisel ning üleskutsel oma elu targalt kasutada. Matus koosneb palvuste ja talituste reast, millega kristlik Kirik oma liikmeid surmateele saadab. Ei saa tõmmata piiri surija saatmise ja matuse ning matuse ja leinajate hingehoiu vahele. (15.11.2016

<http://tartumaarja.eelk.ee/matused/>)

Peetri: Sellegipoolest ei ela kristlane alalises surmahirmus. Vastupidi, Kristuse surm ja ülestõusmine on andnud elule uue perspektiivi. Apostel Paulus väljendab seda ilmekalt: *"Kui me elame, siis elame Issandale, ja kui me sureme, siis sureme Issandale. Kas me nüüd elame või sureme - me oleme Issanda päralt. Selleks on ju Kristus surnud ja saanud jälle elavaks, et ta oleks nii surnute kui elavate Issand."* (Rm 14:8-9) (15.11. 2016

<http://www.eelk.ee/tartu.peetri/>)

Peetri: Matusetalituse põhielemendid on palve, piiblilugemine ja laul. Matusetalituse haripunktiks on mulla puusärgile heitmine, mil õpetaja nimetab lahkunu nime ja ütleb saatesõna: "Mullast oled sina võetud. Mullaks pead sina saama. Mullast äratab sind Issand Jeesus Kristus viimisel päeval jälle üles." Selle toiminguga tuletatakse meelde inimese kaduvust - ta on põrm. Kolmekordne mulla heitmine ja puusärgi üle tehtav ristimärk tunnistab Jumalast, kes on surma võitnud ning andnud ülestõusmise lootuse. (15.11. 2016

<http://www.eelk.ee/tartu.peetri/>)

Pauluse: Inimene peetakse kristlikult maetuks, kui on toimetatud matmisakt kolm korda puusärgile mulla heitmisega ja sellekohaste soovisõnadega. Krematooriumis peetakse vaimulik talitus koos mullapanekuga enne tuhastamist. (15.11.2016

<http://tartupauluse.ee/kogudus/talitused/matus>)

Peetri: Pärast vaimuliku talituse lõppu viskavad ka matuselised hauda kolm peotäit mulda, millega inimesed sümboolselt osalevad haua kinniajamises. Kristliku tava kohaselt ehitakse hauakääbas pärgade ja lilledega. (15.11. 2016 <http://www.eelk.ee/tartu.peetri/>)

Maarja: Inimene loetakse kiriklikult maetuks, kui on toimunud mullapanek.

Eelneva põhjal tootsin välja järgmised punktid:

- 1) Matus on kristlikus tähenduses tänu, lootuse, lohutuse, kuulutuse ja ülestõusmisusku kinnitav sündmus
- 2) Inimene loetakse kiriklikult maetuks, kui on toimunud mullapanek

1.5 Kaasaegne ilmalik matus, mõiste, juhised ja allikad

Ilmalikud juhised, allikad ja ülevaated

Ilmalikud juhised, kuidas käituda kellegi surma puhul, on kirja pandud 19/20.sajandi vahetuse kombeõpetusõpikutes. Kõige vanem eesti keeles ilmunud selline kombeõpetusõpik ehk seltskondlik käsiraamat ilmus 1894.aastal Peeter Grünfeldilt. Selles peatükis on ka peatükk „Matused“ ja alapeatükk „Mis teen ma kui keegi sureb“. (Kõivupuu 2007:151). Analoogetuid juhiseid oli ka 1927.aastal ilmunud kombeõpetusõpikus.

Tänaasel päeval täidab samasugust funktsiooni aastal 2002 välja antud Maalehe Raamat „Igaviku teele. Eesti matusetraditsioonid ja tänapäev ning hauaplatside kujundamine“, autoriks Maire Sala. Sala märgib ise, et kirikuga on tema kokkupuuted nõrgad.

Ise kasvasin ja käisin koolis ajal, mil lapsed hoiti kirikust eemal. (Sala 2002:51)

Tähelepanuväärne on, et kirikliku matuse osa kohta käivad andmed oma raamatusse on ta saanud Ants Toominga käest, kes oli Kolga-Jaani õpetajaks. Kuna ka mina intervjuueerisin Toomingat, kes on tänaasel päeval Tartu Peetri koguduse õpetaja, siis näitab see taas, kui väike on inimeste ring, kes kujundavad ja (k)annavad edasi traditsiooni. Raamatu kirjutamiseks sai tõuke siis, kui seoses oma tööga matusebüroos hakkas otsima erinevaid allikaid matusetraditsioonide kohta.

Otsisin kirjandust praegusaegsete matuste korraldamisest, kommetest ja harjumustest, samuti kalmistutavadest. Ikka pakutakse veel artiklite kogumikku „Mälestus on jääv“ (1974) (Sala 2002:9) Seega täitis autor ühe tühimiku kaasaegse matusekultuuri talletamisel talle sobival moel. Siiski on tegemist pigem autori enda kogemust, praktikat ja arusaamu ning hinnanguid

koondava teosega, mida käsitledagi pigem praktilise käsiraamatuna kui teadusliku uurimistööna. Käsiraamatuna on esitatud andmed küll osaliselt vananenud, kuid alternatiivi puudumisel omab ta ilmselt praktilist väärtust ka tänasel päeval. Tähelepanuväärseks teeb raamatu asjaolu, et tegemist on ainukese mulle kättesaadava kirjaliku allikaga, mis sõnastab kirikliku ja ilmaliku matusetalituse ja selle läbiviijate vahel valitseva tänapäevasel konflikti.

Inimesel on vaba tahe valida enda jaoks kas religioosne vaimukultuur või vastupidi, lihtsamalt öeldes, ilmalik mõttemaailm. Tihti kohtab pühaduse kummardajailt aga halvustavat suhtumist kõigesse, mis toimub väljaspool kirikut. Olen lugenud ilmaliku matuse kohta: „Kas lükkame kadunukese hooletult auku ja mõtleme talle mulda peale kühveldades peielauale või jagamata pärandiosale, või peatame oma asjastunud mõtlemise korra igavikule, lunastusele ja ihu ülestõusmisele viimsepäeva kohtu ees?“ (Sala 2002:50)

Sala tähelepanekute järgi toimetatakse kirstu muldasängitamist ühtviisi nii ilmalikul kui kiriklikul matusel ja ei oleks vajadust kellelgi solvata lahkunut „auku viskamise“ ja „mulla pealekraapimise“ mõistetega. Vaba valik peab jääma mõtiskleda surelikkusest või surematusest, olematusest või igavikust, sest usu ja uskmatus igipõline konflikt on kestnud samuti igavesti enne meid ja kestab edasi, arvata võib, ka peale meid. (Sala 2002:50)

Nüüdsel ajal peab matustega ja kalmistuga oma töö tõttu seotud inimene olema kursis kui mitte religiooniga, siis selle osaga eri uskudest, mis puudutab kombestikku. (Sala 2002: 51)

Teemat on käsitlenud ka Suur perenaise käsiraamat 2007, milles on peatükk „Matuse traditsioonid“, autoriks Maaja Kallast.

Matusetalitus on viimane koht, kus saab lahkunuga hüvasti jätta.

Kas matusetalitus on kiriklik või ilmalik, oleneb lahkunu maailmavaatest. Mõlemal puhul on matusetalitus traditsiooniline ja jälgida tuleb kirikuõpetaja või ilmaliku matusetalitaja näpunäiteid. (Kallast 2007:287)

Kuid ei sõnagi sellest, mis on kiriklik või mis on ilmalik matusetalitus.

Nüüdisajal saab nn tavaline inimene lihtsustatud soovitusi ja nõuandeid matuste korraldamiseks mitte niivõrd oma lähedastelt, sugulastelt ja tuttavatelt, vaid matuseteenuseid pakkuvatelt firmadelt ning muu hulgas ka naisteajakirjadest ja sotsiaalmeediast (Kõivupuu 2007: 152)

Kõige uuem, mahukam ja ülevaatlikum käsitlus eestlaste matusekommetest on kirjutatud Eesti tuntuima surmakultuuri ja matusekombestiku uurija Marju Kõivupuu poolt 2015 ilmunud raamatus „Eestlase eluring“.

Ilmaliku matus - mõiste kui selline on tekkinud 1950, kuid aja jooksul omandanud algsest erineva sisu, olles täna kui kompott eelnevast luterlikust traditsioonist ja ateistlikust ideoloogiast. Mida see aga sisaldab tänaselt päeval, on tegelikult segane. Kirikliku matuse puhul on küsimus lihtsam ning info kättesaadav, traditsiooniline.

Ilmaliku matusetalituse kaasaegset kirjeldust korrana ma ei leidnud, kuid välja jooksid kaks olulist detaili – leinakõneleja roll matusetseremoonia korraldamisel ja läbiviimisel ning kolme peotäie mulla panek. Mullapaneku näol on aga tegemist läbinisti kristliku traditsiooni ja sümboliga, mida ei suudetud tõrjuda ateismi ajal, kuid tundub, et ideoloogiliselt on paljude kirikuvõõraste inimeste jaoks selle tähendus asendunud või kaduma läinud.

Ilmaliku matusetalituse aitab läbi viia leinakõneleja (Sala 2002:23)

Leinakõnelejal lasub vastutus kogu matuse sujumisel. Üks osa leinatalitusest on kõneleja etteaste kas kodus või kabelis, kuid ka matuselisi juhtida on suur kunst ja seda oodatakse temalt. (Sala 2002:24)

Samuti kuulub töö hulka ka matuseliste peielauda viimine, sest see on üks osa matusest ning ka seal oodatakse juhendamist ja kõnelemist. (Sala 2002:24)

Oleme oma esivanematelt pärinud kombe, et kui me lahkunu mulda sängitame, siis saadame teda ära veel kolme peotäie mulla viskamisega. See on nagu usu, lootuse ja armastuse märgiks. (Sala 2002:36)

Ilmalikul matusel kuulutatakse surma võitu ja et on jäänud vaid mälestused. Kristlik matus toimib igavikule mõeldes. (Sala 2002:49)

Üldist infot (ilmalike) matuste kohta saame internetis matuseportaalist Lein.ee

Lein.ee kirjutab (5.11.2016): ***Matus** on inimese ära saatmine viimsele teele. Matuse tseremoonia võib olla kiriklik ja ilmalik. Matus on sama vana kui inimkond. Erinevatel religioonidel ja rahvastel on omad erinevad **matusetalituse kombed**.*

***Kirikliku** matusetalituse viib läbi vaimulik. Ärasaatmine toimub kirikust, kodust, krematooriumist või surnuaia kabelist (ärasaatmine võib toimuda ka haualt). On olemas kirikliku matusetalituse kord ärasaamiseks kirikust, kodust või krematooriumist. Kiriklikul*

matusetalitusel osaleb ka kirikumuusik. On olemas matuselaulud nii kiriklikud (kui talitus toimub kirikus) kui ka ilmalikud. Kiriklik matus ei ole sakrament.

Ilmalik ärasaatmine toimub matusebüroost, kodust, krematooriumist või surnuaia kabelist. Ilmaliku matusetalituse viib läbi matusebüroo töötaja. Millist matusetalituse viisi valitakse, sõltub lahkunu soovist, mida tema on avaldanud elu ajal või lähedaste vabal soovil.

Tartu linnas pakuvad matuseteenuseid Tartu Krematoorium, Raadi kalmistu, Tavand R.R OÜ ja Matuselahendus OÜ. Koduleht on olemas vaid esimesel neist. Tartu Krematooriumi koduleht keskendub praktilistele tegevustele ning matusetseremooniat ei puuduta. Ajaloolise tagasivaatena on väike lõik tuhandesmatuste ajaloost ja sellega seotud uskumustest.

2. Küsimustik

2.1 Tartu EELK koguduse õpetajad

Kirikuõpetajate poolt läbiviidavatele talitustele annab struktuuri kiriklik kord. Ajalooliselt on protestantlik matusekord olnud küll kirjeldatud agendades, kuid samas suhteliselt vaba ja seotud kohalike tavade ja seega sõltuv õpetajast. Nii ka täna. Tutvustan alljärgnevalt Tartu kolme õpetajat, kellega viisin läbi poolstruktureeritud intervjuud: Ants Tooming, matuste läbiviimise kogemusi 21 aastat; Kristjan Luhamets, matuste läbiviimise kogemusi 12 aastat; Joonas Toivanen, matuste läbiviimise kogemusi 3 aastat.

Kursiivis olen kasutanud katkeid intervjuudest.

Õpetajate tutvustus ja vaimulikuks saamine

Ants Tooming sündinud 9.juuni 1965 Tallinnas.

Tartu Peetri koguduse õpetaja. Matusetalitust on läbi viinud 21 aastat, alates 1995 aastast.

Õppinud TÜ 1994–2000 usuteadus BA, UI pastoraal-seminar Viljandi Jaani 1999/2000.

Toominga Tartu Ülikooli usuteaduskonda astumine 1994 oli teadlik valik saamaks vaimulikuks. Vaimuliku töö praktikale Kalle Kasemaa juurde Võnnu kogudusse kutsus teda Martin Toon, kes oli seal ka ise praktikal.

Kristjan Luhamets sündinud 13.mai 1980 Kingissepas. Tartu Pauluse koguduse abiõpetaja alates 2013. Ordineeritud preestriks 15.08.2006. Õppinud TÜ 1999–2005 usuteadus BA, UI pastoraal-seminar Kambja 2005/2006. Olnud lisaks Pauluse kogudusele õpetajaks Kambjas ja Kursil. Matuseid läbi viinud 12 aastat. Kutse kirikuõpetajaks on tulnud perekonnast, Kristjan Luhametsa isa piiskop Joel Luhamets on olnud pojale nii eeskujuks kui mentoriks.

Isa käest õppinud (matustega seotut – autori märkus), ülikoolis õppisin kõike muud. Otseselt mis matusetalitusi puudutab, praktiliselt 100% isa käest. (Luhamets 2016)

Tänaseks on Luhamets olnud juba ise mitmele õpetajale mentoriks, nende seas ka Joona Toivanenile.

Joona Matias Toivanen, sündinud 4.juuni 1984 Helsingis, Soomes. Tartu Ülikoolis õppinud 2006—2009 usuteadus, 2010–2013 usuteadus, MA. Tartu Maarja koguduse õpetaja alates 2013. Matuseid läbi viinud alates 2013.

Toivanenil on 4 aastat töökogemust vaimulikuna ja Tartu Maarja kogudus on tema esimene oma kogudus. Praktikant on saanud paaris Soome koguduses ja Tartu Pauluse koguduses Joel ja Kristjan Luhametsa käe all, keda peab ka oma mentoriteks. Vaimulikuamet on perekonnast, nii isa kui vanaisa olid vaimulikud.

Alguses ei tahtnud kirikuõpetajaks, sest teadsin, et töö on raske. Aga lõpuks kuidagi tundsin kutset selleks, eelkõige tundsin huvi usuteaduse suhtes. Filosoofia, teoloogia, maailmamõistmise erinevad viisid, et see mis viisil me võime rääkida sellest, mis on ilmutus ja mida see tähendab maailmale universaalselt. (Toivanen 2016)

Matuse talituse kord

Alljärgnevalt koguduseõpetajate kogemusi ja mõtteid seoses matusetalituse korraga.

Tooming meenutab, et talle tegi ettepaneku Võnnu kogudusse Kalle Kasemaa juurde vaimulikupraktikale tulla toonane praktikant Martin Toon. Toominga jaatava vastuse peale lepiti kokku kohtumine tollases TÜ Usuteaduskonna Rooski tänava majas, kuhu Toon tõi Toomingale talaari, vaimuliku mütsi ja Agenda. Ta jagas oma kogemusi ja tähelepanekuid ja lepiti kokku, et esimesele matusele minnakse ühiselt. Esimene matusekutse tuli juba järgmisel päeval ja Tooming pidi sinna minema üksinda. Et toonane vestlus ja kogemus teda väga mõjutas, väljendub selleski, et tänase päevani on tema matusetalituse struktuur sama nagu tookord räägitud, kuigi kogemused on seda aja jooksul lihvinud.

See on täiesti Agenda kord, hiljem need pastoraalseminarid ja kogemused, igasugused eripärad ja juhtumised on lihvinud neid minu mustreid, aga põhi on seal (Tooming 2016)

Ainult Piibel, matusefuneraaliad ja lugemised on peas, kõik teenistused-talitused on peas, ainult Pühakirja on vaja. Uusi liturgilisi kombeid ja talituste korda ei ole ma isegi.... Noh

sirvinud olen, aga ei ole neid omaks pidanud. Aga jah, ainult Agenda järgi. Seal on kõik kirjas, mis on alati olnud. (Tooming 2016)

Ja kuigi matusetalituse struktuuri sai ta Agendast, siis kuna kord on üle saja aasta vana, siis väga sõnasõnaliselt seda järgida ei saa, sest sel juhul läheks talitus väga pikaks.

Need korrad on ju üle saja aasta vanad, ja tänapäeva inimene ei suuda seda välja kannatada, kui sa hakkad Agenda järgi matust tegema, nii nagu seal on täpselt sõna sõnalt, siis see kehtaks väga pikalt. Krematooriumis ei saaks seda üldse lubada, sest seal on pool tundi maksimaalselt aeg, tegelikult sa pead saama 20, isegi 17 minutiga hakkama, et sellega tuleb matus ära teha, sest järgmine tuleb sisse. (Tooming 2016)

Matusetalituses on mingid väga sügavalt juurdunud tavad ja asjad, mida muuta ei saa ja üks näiteks on kaks korda kirstu juures käimine, talitusele saabumisel ja hiljem lahkunuga hüvasti jättes.

Suurema osa aja võtab see ümber kirstu käimine, tehakse kaks korda, tulles ja minnes, mis on tegelikult imelik. Olen proovinud seda ära jätta lõpus ümberkäimist, aga ei saa. (Tooming 2016)

Ajaline surve on eriti tugev Krematooriumis, tunnistavad nii Luhamets kui Tooming. Kirikus peetav talitus jätab veidi rohkem vabadust nii lähedastele, kes saavad rohkem aega ettevalmistusteks, kui ka õpetajale, kes teab, et ukse taga ei oota järgmise talituse leinajad nagu võib juhtuda Krematooriumis.

Kirikus mahub u 40 minuti sisse ära, et ta on üsna lühikeseks muutunud, et igal õpetajal on oma kord ikkagi välja kujunenud, ükskõik kust ta selle võtab.

Ma olen ka mõnel teisel matmisel käinud, no nagu erinevad ka, sõltub inimesest, isikust, ta peab need vormelid läbi tegema aga see ülesehitus võib olla erinev. Millal sa palvet ütled, millal sa õnnistad, kas sa paned mulla juba kirikus või alles haua, kõik need asjad. Kus sa seda õnnistamist teed, kas altaris või tuled altaris kirstu juurde, et selles mõttes on ka erinevad, kirikust saatmine surnuaega, kabelist saatmine surnuaega, kodust saatmine siis kabelisse, siis surnuaeda. (Tooming 2016)

Kodust ärasaatmisi on tänapäeval väga vähe, Peetri koguse teenimise ajast meenub Toomingale vaid kolm.

Matusetalituse, mida ma läbi viin, on Agenda korra järgi, väikeste kohandustega, aga kui võrrelda, et kui selle uue Käsiraamatu või Agenda, siis kindlasti pigem Agenda järgi, ja need väikesed kohandused on ka põhiliselt minu isa soovitusel, et kogemus ütleb, kuidas on parem. (Luhamets 2016)

Luhametsal on olemas kirjalik kava, mis on talituse põhjaks.

On olemas, ja seda ma saan varieerida, täiendada, juurde panna, ära jätta vastavalt olukorrale, aga see põhi on olemas. (Luhamets 2016)

Erinevalt Toomingast ja Luhametsast kasutab Toivanen matusetalituseks Talituste Käsiraamatut, mis talle kui soomlasele tundub omasem. Varasemalt matusel osaluskogemus vaid paaril korral Soomes, seega kogu matusetemaatika tundus esialgu, Maarja koguduses teenimist alustades, talle väga teoreetiline.

Esimese matuse tegin Kristjani (Luhamets – autori märkus) soovitusel järgi ja ta andis mulle sellise oma koostatud kava, mis oli tegelikult tehtud selle vana Agenda järgi. Kasutasin seda tükk aega, võib-olla mingi aastakese, aga siis ma mõitlesin, et ometi meil on uus liturgia, et ma võiks sama hästi õppida kasutama seda raamatut. Minu jaoks vana agenda jumalateenistus on väga pietislik ja väga lihtsustatud. Mulle meeldib liturgia, mulle meeldib uus vorm. (Toivanen 2016)

Lahtine kirst

Et eestlaste jaoks on omane avatud kirstuga matused, kinnitavad kõik kolm õpetajat. Kinnise matusega kirste on väga harva ja pigem siis, kui õnnetusjuhtumi või raske haiguse tõttu pole võimalik lahtise kirstuga matust läbi viia.

Nii kirikus kui kabelis on kirst lahtine ja enne sealt edasi liikumist peavad Luhamets ja Toivanen oluliseks leinajatele öelda, et on viimane võimalus hüvastijätkuks, sest vastasel korral võib tekkida soov kirstumatuse puhul haua uuesti kirst avada. Et võrreldes Soomega, kus avatud kirstuga matuseid Toivaneni teada on haruldased, on see tuntav erinevus.

Siin Lõuna-Eestis on erinevad, või see tähendab, traditsioonilised kombid, et Soomes ma olen kuulnud, et ei ole enam kunagi lahtise kirstuga talitusi. Ja ise olen harjunud selle lahtise kirstuga. Et ei pea seda kummaliseks üldse, aga ma arvan, et soomlased peaks küll veidraks. (Toivanen 2016)

Kiriklikud ja ilmalikud matused

Kogudusse kuulumist võib võtta kindla tahteavaldusena saada kiriklikult maetud.

Kui keegi on oma koguduse liige ja oma kohused koguduse ees täitnud, siis tal oleks põhjust uskuda, et ta kindlasti kiriklikult maetakse. (Luhamets 2016)

Alati aga ei vii ristiinimeste matuseid läbi kirikuõpetaja, vaid nad maetakse ilmalikult. Põhjuseid võib olla mitu, näiteks ei pea kiriklikku matust vajalikuks lähedased, kes matuseid korraldavad. Ilmalike leinkõnelejatega vesteldes selgus, et põhjuseks võib olla ka hoopis piinlikus lahkunu tasumata kirikumaksu pärast, mistõttu ei julgeta kirikuõpetaja poole pöörduda ja valitakse seetõttu ilmalik matusetalitus.

Et koguduse liige maetakse ilmalikult? Ja seda on ette tulnud küll ja see tuleb ette selletõttu, et lapsed, kes matust korraldavad ei ole kogudusega seotud ega pea kiriklikku matust vajalikuks. Ja siis me saame tagantjärele teada, et on maetud, mingeid konflikte meil ei ole sellest süündinud. Aga ette seda tuleb. (Luhamets 2016)

Kirik lubab korraldada matusetalitusi ka ristimata inimestele, kuid sel juhul toimub talitus kabelis või krematooriumis, kirikusaalist saadetakse ära ainult ristitud inimesi.

Pauluse kogudus on teinud statistikat, et 25% lahkunutest on seotud mingil moel Pauluse kogudusega, ülejäänud matusetalitused tulevad väljastpoolt kogudust.

Ja kui kõik kokku võtta, keda me matame, siis suurem osa on ristitud, et selle ülejäänud 75% hulgas on ka siiski ristitud inimesi. Ristimata inimeste osakaal tasapisi kasvab. See on nagu rahvastikupüramiid, et see on üsna loomulik, et see nagu nii läheb, sest praegu hakkab surema see põlvkond, kes nõukogude ajal jäi ristimata. (Luhamets 2016)

Aga mingi murrang ilmalikest matustest kiriklike poole võib-olla toimub. Et inimene otsib rohkem igavikku, kui ta seda varem on otsinud. Ja leiab ka sisu rohkem ja lohutust. (Luhamets 2016)

Toominga hinnangul üle 95% tema koguduseliikmetest saavad kiriklikult maetud. Ainult siis, kui mõni üksik vanainimene on niivõrd kaugenenud oma lähedastest, et ei teata või hakata kirikliku matusega vaeva nägema ja tehakse kiire talitus krematooriumis, võib juhtuda, et koguduseliikmele korraldatakse ilmalik matusetalitus.

Mul on kolme sorti matuseid, kui selles plaanis vaadelda, ustavad koguduseliikmed, nad teavad, et nad maetakse siin kiriku altari ees.

Teine on see, et on inimesed ei ole kirikuga seotud, on lastele öelnud, et kui ma suren, palun helistage õpetaja Toomingale ja nii nagu tema teeb, nii on.

Ja kolmas on see, krematooriumist öeldakse, et tahame õpetajat. (Tooming 2016)

Matusekõne

Matusekõne on üks vastuolulisemaid küsimusi üldse matuse juures – mida peaks kirikuõpetaja rääkima? Mis on olulisem – kas Jumalasõna või lahkunu elulugu? Kuna aeg on piiratud ja tuleb teha valikud, siis mille alusel ja kuidas? Millised on kõne raskuspunktid?

Minu lähtekoht matustel on ikkagi see, et me räägime nendest fundamentaalsetest usutõdedest, me räägime esiteks inimese olemusest ja igavesest elust. (Toivanen 2016)

Matusekõne on see, kus kõige selgemalt ilmselt tuleb esile kirikliku ja ilmaliku matusetalituse vahe, ilmalike leinakõnelejate kõne on üles ehitatud lahkunu eluloole, kirikuõpetaja kõne Pühakirjale. Siiski on kõne sisu puhul määravaks ka lähedaste ja omaste ootused. Ilmselt nõukoguliku ajastu kombe ja ilmalike matuste mõjutusel ootavad lähedased lahkunu eluloo käsitlemist.

Kui ma hakkasin tegema matuseid, siis paljud ametivennad ütlesid, et pea siis meeles, et pead elulugu ka lugema. Et omaksed seda eeldavad ja tahavad, aga algusest peale ma olin, endiselt ka olen, väga skeptiline selle eluloo lugemise suhtes. Ja tegin päris algusest peale sellise fundamentaalse otsuse, et kui mul on krematooriumis u pool tundi aega, ja minu kõne on sellest heal juhul 10-15 minutit, siis sellel 10-15 minuti jooksul ma pean olema võimeline rääkima täpselt, et mis on Kristus, mis on usk, mis on pääste, mis on evangeelium. Mis on see rõõmussõnum, see lootus, millele kristlaseks olemine põhiliselt põhineb. (Toivanen 2016)

Kirikuõpetajate seisukoht on, et kõige õigem koht lahkunu kogu eluloo rääkimiseks on peielaud ja seda erinevatel põhjustel. Luhamets põimib lahkunu eluloo matusekõne sisse.

Loomulikult kõike ju ei jõua, arusaadav, mõnedki kalamehejutud peavad jääma peielauda, sinna pole midagi parata, aga ma ei lähe eluloost mööda. Ehk siis minu eesmärk on põimida elulugu matusekõne sisse, et ta ei ole eraldi, et Jumala sõna on olemas ja siis sellel Jumala sõnal on seosed, et siis ei ole kaks erinevat asja, nad on koos ja olemas. On olukordi, kus omakesed ütlevad, et ärge selle inimese elust midagi rääkige. Vahel ei olegi seal midagi head rääkida nende arvates. Noh, ega keegi ei käsi mul seda rääkida, et kui elulugu jääb täiesti rääkimata, siis mul ei ole sellelt mingit probleemi. Aga kuna enamasti oodatakse, et ma

pööran tähelepanu lahkunule, siis Jumala sõna valguses ma puudutan ka elulugu alati, peaaegu alati.(Luhamets 2016)

Samuti kasutab oma kõnes detaile lahkunu elust ka Toivonen.

Aga kui ma omastega räägin, siis tavaliselt küsin nende käest, et kas teil on mingisugune üksikasi või detail, mis teil eriliselt selle lahkunu puhul selle tema kohta meelde tuleb, mõni ütleb ühe, mõni ütleb rohkem, palju asju, ja mõned jutustavad peaaegu kogu eluloo.

Ma ütlen neile otse ka, et ma eelkõige räägin ma Jumala sõna ja kasutan mõnda detaili, aga tema elulugu ei hakka lugema, selle koht on siis peielauas. (Toivanen 2016)

Toivonen rõhutab ka seda, et tema jaoks on eluloo rääkimine hinnangu andmine ja kellel meist on selleks õigus?

Ja üks mida ma tahan, et mille üle nad mõtleksid, on see, et mis õigusega või mille kaudu nemad ehk omakesed ja kes on selle kirstu ümber, mis alusel siis nemad hindavad selle lahkunu elu. Elulugu annab sageli mingi hinnangu inimese elule, et kui inimene kuuleb või teatakse inimese elulugu, siis see on ju hinnang. (Toivanen 2016)

Tema eesmärk on panna inimesed mõtlema igavikulistele küsimustele ja kristluse põhitõdedel ehk milles seisneb inimelu väärtus.

See sündmus ise on seotud nende fundamentaalsete küsimustega, mis sunnib inimesi peatuma ja mõtlema ja see annab vaimulikule palju võimalusi rääkida just nendest asjadest mis on kristluse põhitõdedega seotud. Need ongi need teemad, mida ma esile tõstan ja ma tahan panna inimesed mõtlema. Miks nad on olemas ja millel nende elu väärtus põhineb. Ja kas võiks olla mingi muu kriteerium, mille järgi hinnata inimese elu ja elu väärtust? Ja see on tänapäeval ja relativismiga seotud, probleem tegelikult, et kust tuleneb inimese eluväärtus tegelikult? (Toivanen 2016)

Ja ma tahan panna mõtlema inimesed sellele, et inimese eluväärtus tuleneb sellest, et ta on Jumala poolt loodud, ja sellepärast inimese elu väärtus, selle lahkunud elu väärtus on täpselt sama, kui selle inimese elu väärtus, kes on näiteks lapsena surnud. Või kes on kogu oma elu elanud ratastoolis või on sündinud puudega. Et siis kõikide nende inimeste elu on samaväärtuslik Jumala ees, sest Jumal ei hinda elu meie kriteeriumite, väliste kriteeriumite järgi, ja sellepärast, et elu on igavene, et kõik need inimesed tõusevad ülesse viimsel päeval ja seisavad Jumala ees. (Toivanen 2016)

Toivanen on kirjutanud u 10 matusejutluse põhja, teemat, mille alusel ta kõne ette valmistab.

Ühe jutluse pikkus on u 1 A4 lehekülg (1,2 reavahega) ja selle ettekandmisele kulub 10-12 minutit. Toivanen peab oluliseks visuaalset kontakti kuulajatega ja kõne õige tempot, et jõuaks pöörduda inimeste poole.

Ka Toominga arvates, sarnaselt Luhametsale ja Toivanenile, on inimese eluloost rääkimiseks õige koht peielaud. Eriti kui tegemist on õpetajale võõra inimesega, keda ta varem elus näinudki pole. Samuti on inimese elu palju laiem, kui lähedaste poolt paberile pandud faktid, sest teised inimesed teavad kadunust võib-olla hoopis midagi muud ja mis õigusega siis need asjad kõnest välja jätta? Nii jääb kõne väga pinnapealseks.

Vanasti õpetaja tundis inimest, ei tulnud kõne allagi, et matsid kedagi väljapool kogudust.
(Tooming 2016)

Toominga hinnangul on matus see, mille põhjal inimesed ka õpetajale hinnangut annavad, seega on tegemist tundliku ja delikaatse teemaga.

Mõni tahab, nad on veendunud, et matus on see koht, kus peaks selle inimese eluloo üksikasjalikult ära rääkima. Ma varem olin seisukohal, et üldse ei peaks inimese elulugu käsitlema, et see on ikka Jumala sõna kuulutamine, Issanda ette saatmine.

Aga aegade möödudes siin Tartu Peetri olles olen kogenud, et ei saa seda ignoreerida, kui inimesed seda väga tahavad. Et ma olen hakanud tasakesi tooma lühidetaile sisse.(Tooming 2016)

Oma kõnede ettevalmistuseks kasutab Tooming Piiblit ja inimeste poolt antud elulooandmeid.

Et on kindlasti välja kujunenud mingid oma lemmikud igal õpetajal, ka minul. Matus on ikka nii spetsiifiline, et sa ei saa päris iga kirjakohta kasutada, ikka sellised filosoofilisemad ja mõtisklevamad lõigud. Psalmiraamat, Koguja, mõned UT kohad Johannese kirjast.

Et üsna viimasel hetkel vormub mulle see kõne ja on üsna spontaanne. Et selles mõttes, et kui ma selle eluloo enne olen üle vaadanud ja läbi lugenud, siis see üsna hästi aitab kõnet suunata. Ja kirjakohta ka valida. Et need kirjakohtad ikka kõnetavad inimesi ja räägivad kaudselt ka selle inimese kohta keda me ära saadame. Aga neid ei ole ka palju, mida ma kasutan. 10 on selliseid. (Tooming 2016)

Kiriklikud sümbolid

Sarnaselt laulatussõrmusega on kirikliku sümbolina üle võetud 3 peotäie mulla viskamine matusetalitusel ehk siis mullapanek.

Kõik viskavad 3 peotäit mulda, see on täiesti kristlik. Sageli ei mõelda selle peale. Sõrmus on ka kristlik tava. Abielu tunnuseks. Kõigil sõrmes, mitte ainult kristlastel. (Tooming 2016)

Aga ütleme et kirstumatus on kõik kristlik, inimesed isegi ei teadvusta endale seda, ükskõik missugune see matus on, kolm peotäit mulda visatakse see kõikidel matustel ja see on nii juurdunud kristlik tava. Ja seda keegi ei teadvusta, aga kõik viskavad. Seda isegi ei küsita, kas see on kristlik või mitte, lihtsalt nii tehakse. Kui sa oled esimest korda matusel, siis see on nagu veres, et ta teeb seda. (Tooming 2016)

Ilmalikud matusetalitused tulid Nõukogude ajal eesmärgiga inimesi kirikust eemale viia. Üks nendest meestest, kes seda ilmalikku matust Eestis kujundas, või vähemalt siin Tartumaal, oli Arnold Everaus. Tema käest kahjuks ei saa midagi enam praegu küsida, aga minu jaoks oli eriline see, kui Arnold Everaus mattis oma naist, ja pöördus selleks minu poole ja hiljem oli tema soov, mis sai täidetud, et mina teda ennast ka matak. Et Tartus terve nõukogude ajal ilmselt kõige hinnatum ja silmapaistvam ilmalik matja soovis, et mina teda matak. Ja see oli minu jaoks peaaegu nagu märgilise tähendusega sündmus. (Luhamets 2016)

Luhametsale meenub üks ateistist leskmees, kes peale lastega arupidamist jõudis kompromissile, et kuna naine soovis kiriklikku matust, kuid mehele ateistina ei meeldinud Jumala mainimine, et õpetaja alustas kohe Jumala sõna lugemist, viitamata kirjakohtadele ja see sobis. Et tegelikult ei häirinud teda jumalasõna, vaid miski muu, mis seda ümbritses. Ja ilmselt ka ateism, mis eestlastele on ära selgeks õpetatud, on üsnagi pinnapealne, ja seda ümbritsevat vormi - et sõna usklik on sõimusõna mõnel puhul, kuigi usklikus ise ei tarvitse samal ajal üldse halb olla. Et siis seda välist raamistikku on nõukogude ajal rünnatud ja sellest tulenevalt on ka väikesed tõrked selle välise vastu, sisu vastu ei olegi. (Luhamets 2016)

Ilmaliku ja kirikliku matuse peamiseks vaheks peab Luhamets seda, et Jumala sõnast ei räägita ja peielauda ilmalik kõneleja ei tule.

Võiks lahti mõtestada, mis on ilmalik matus, inimeste arvates. Sest minu poole on sageli pöördunud, küsimusega, et kas te ka ilmalikku matust teete? Ja ma ei hakka kohe vastama ei, mis oleks ju aus vastus, vaid ma küsin kõigepealt, mis asi on ilmalik matus, ja siis ma olen saanud erinevaid vastuseid, näiteks et mitte kirikust ärasaatmine, vaid kabelist. Mille peale

ma ütlen jaa, et loomulikult ma võin kabelist ära saata. Teine variant, et me tahame, et eluloost ka räägitakse, mitte et ainult Jumala sõna. Jumala sõna igal juhul aga inimese elust ikka ka, kõik on korras. Ja kuna neid on nimetatud inimeste poolt ilmalikeks matusteks, ja minu arvates on nad sama kiriklikud nagu kõik teised, siis tuleb olla väga ettevaatlik, kui keegi räägib ilmalikust matusest, et millest ta siis räägib?

Et kirikuseaduse järgi kolm peotäit mulda ja Meie Isa palve liigitab juba kirikliku matuse alla, mis tähendab seda, et valdav osa, st et peaaegu kõik ilmalikest matustest võivad liigituda kiriklike matuste alla, ainult see erinevus jääb, et ilmalikud matjad ei kannu matuseandmeid kirikuraamatusse sisse. Mis on õndsuse seisukohalt veel kõige väiksem probleem. Nii et kas meil üldse ilmalikke matuseid eksisteerib?(Luhamets 2016)

Luhametsaga on ühte meelt ka Tooming, sest mullapanek ja Meie Isa palve on läbinisti kristlikud ja kiriklikud sümbolid.

Et kõik matused on kristlikud, suur osa kasutavad ka Meie Isa palvet minu teada. (Tooming 2016)

Nii Tooming kui Luhamets on üksmeelt, et kui on loetud Meie Isa palvet ja toimunud mullapanek, on tegemist kiriklike matustega. Mõisteid täpsustades võib öelda, et kui mitte kiriklikega, siis vähemalt kristlikega.

Tuhastamine ja laibamatus

Järjest populaarsemaks muutuva tuhastamise puhul on õpetajad eriseisukohtadel. Nii Toivanen kui Tooming on kiriku esindajatena kremeerimisega leppinud, kuid isiklikult on igal juhul kirstu- ehk laibamatuse poolt.

Teoloogiliselt peab Toivanen õigemaks kirstu – ehk laibamatust, kuid jätab alati inimeste enda otsustada, kas valida kirstumatus või kremeerimine.

Mulle tundub, et inimesed teavad päris palju ise, et nad tulevad minu juurde selle asjaga, väga harva küsivad minu käest nõu, et kas võtta kirstumatust või tuhastamist. Mõnedel on olnud väga palju soove, mõned on väga põhjalikult oma matused ettevalmistanud, päris huvitav, et on kirjutatud väga täpsed juhised. Ja on ümbrik, et kui ma suren, ava. aga neid on ka väga vähe, üksikuid. (Toivanen 2016)

Tooming kinnitab, et kedagi ise ta ümber veenma ei hakka kirstumatuse kasuks kremeerimise suhtes, ja kui see on otsustatud, siis ta isegi ei puuduta teemat. Aga kui temalt küsitakse, siis on ta selgelt kirstumatuse poolt.

Iga konditükk loeb. Kui mult küsima hakatakse, siis ma püüan selgeks teha, et kuidas te üldse ristiinimest põletada tahate? See on minu seisukoht, see ei ole kiriku seisukoht. Aga mina ei poolda põletamist, ma tean, et see on mugav ja nii. (Tooming 2016)

Seda, et kremeerimise puhul asi kipub õhku jääma, koges ta ise Peetri kogudusse tööle tulles, kui kirikus oli ootel mitmeid urne. Tänapäevaks on need saanud maetud.

Sest psühholoogiliselt toob see tröösti, kinnitab ja toob rahu, kui inimene on maetud ja haud on kinni kaetud ja peielauas istutakse. Et kui ta läheb sinna krematooriumisse, siis ta jääb õhku, see ei ole lõppenud, see kistakse uuesti lahti ja nad ei ole lõpuni rahul. No kes ikka on selline rahutu ja mõtleb selliste asjad peale, siis ta ei saa nagu kinnitust. (Tooming 2016)

Ja kindlasti tuleb arvestada lahkunu sooviga, kui see on ette teada antud ning siin muutuste tegemine on Toominga arvates kohatu.

Ja teine asi, kui nüüd ema on ütelnud, või esivanem, keda nad matavad, et ma tahan nii või naa, siis ei saa ka teistmoodi teha, tuleb täita seda korraldust, seal ei ole ümberveenmist. Aga vahekord kirikus on ikka kirstumatuste kasuks. Vähemalt minul siin. (Tooming 2106)

Vanad kombed

Kirstulina komme on kadunud ja kuigi seda müüakse ja soovitatakse matusebüroodes, kipuvad inimesed seda maha unustama, mis näitab, et neile endale ei oma see mingit tähendust. Ja nii tuleb Tooming neile meelde, et võtke küünlad ja kirstulina, kui teil on. Selle peale vahel ehmutakse, et kas pidi olema?

Sest kui kirstulina meenub alles hauaplatsil, siis võib tekkida ebamugavaid olukordi, kus leinajad seisavad kohmetult oodates, kuni keegi lähedastest auto juurde jookseb, vahel teise surnuaia otsa, lina tooma. Tooming meenutab, et Võnnus, kus ta alustas oma vaimulikupraktikaga, ei toimunud tekita ühtegi matust.

Need kirstulinad, see oli üks Võnnu komme eriti. Ja nüüd nad ostavad sealt büroost. Aga vana komme on ikka selline kodune tekk, et seda siin linnas harva juhtub, aga Võnnus olid kõik see tekk peal, ilma selleta ei läinud. Ja need olid sellised, väga harva uhkeldavad, imelik, võidunud, totter tekk teinekord, selline äramagatud ja väsinud. (Tooming 2016)

Kõigil õpetajatel on lugusid rääkida ka kirstupanustest. Seda tehakse küll pigem harva, kuid kaasa pannakse väga erinevaid esemeid – prille, raha, viinapudeleid.

Aga ma arvan, et kaasapanemisi pigem jääb vähemaks, vahel on kaasa pandud ja mida ma väga hästi mõistan, esemeid, mis jällegi seostuvad selle inimesega. Näiteks vanaisa armastas nikerdada puust midagi ja tal oli oma nuga, millega ta seda tegi, kogu aeg tegi, aga nuga on vana, kulunud, seda kellelgi teisel enam tarvis ei lähe, õige oleks ta ära visata. Aga kuna selle noaga seostuvad armsad mälestused, siis oleks nagu kahju seda ära visata, mida siis teha? Alles ei taha hoida, ära ei taha visata, kõige lihtsam, pistame pintsakutaskusse, on see temaga. (Luhamets 2016)

Laululehed ja muusika

Maarja kogudus kasutab EELK poolt välja antud standart laululehti, kuid tulevikus on soov teha oma koguduse laululehed. Siis eelistab ta kindlasti laule, kus tuleks esile Jumala hoolitsus ja arm.

Laululehed on nimelised, koos kuupäevaga.

Ja siia prindime perekonnanime ja siia sünni ja surmakuupäeva, väga harva soovitakse ka pilti siia lisaks. Oleks hea mõte printida sinna ka Meie Isa palve, et siis inimesed saavad lugeda. Et seda võiks teha, aga me ei ole jõudnud veel selleni. (Toivanen 2016)

Inimesed ei oska väga laule soovida ja seega soovitab Toivanen tavaliselt laulud.

„Kalla kallis isakäsi“ on see, mida palju palutakse.

Praegusel laululehel häirib Toivaneni laul „Peotäis mulda“, mis tema arvates on sekularismi poolt mõjutatud, sõnum mõttetu ja mille tema isiklikult välja jätaks. Kuid kuna see paistab olevat seotud 3 peotäie mulla viskamisega, siis tundub, et eriti kirstumatuse puhul on tegemist tugeva traditsiooniga.

Meil on olemas kolm laululehe varianti, kus peamine erinevus on siiski kujunduses.

Krematooriumis laulame kolm laulu tavaliselt, kui on kuskilt ärasaatmine surnuaeda, siis kokku viis laulu tavaliselt, ja need on üsnagi sarnased laulud. Seal väga palju erinevust ei ole.

Vahel on soovitud näiteks Ema südant, siis olen pillimehel palunud mängida, aga laululehti seetõttu ümber tegema pole hakanud. Kõige rohkem varieerub taustamuusika, mis on enne matusetalituse algust, hüvastijätu ajal, et seal on ikka kõike kuulnud, väga erinevaid

instrumente ja nende kooslusi. Krematooriumisse on võetud tavalise CD-mängijaga kaasa kõike, lemmikloom, nii et ma olen popmuusika äärest ääreni matustel ära kuulanud.

(Luhamets 2016)

Matuseraamat

Matuseraamatusse kannan kõik matused ja seal on lahter, kas ta on koguduseliige või ta ei ole. Kõikide talituste kohta on raamatud – ristimine, laulatus, matus on selline, mis kõige rohkem täis saab. (Tooming 2016)

Nimi, isanimi, elukoht, amet, sünniaeg koht, matuseaeg koht, registreerimine ja surmatunnistuse number, surma põhjus, lähemad leinajad, sugu ja märkusena, kas on hauamatus, tuhastamine, mis tähendab krematooriumit ja siis on veel U täht ka, mis tähendab, et ma olen lihtsalt urni matnud. Vahest tuuakse lihtsalt urnina, et kõik on tehtud juba krematooriumis. (Tooming 2016)

Seega krematooriumis läbiviidud ilmalik matus ei välista hilisemat kiriklikku matmist.

Kohtumine lähedastega ja hingehoid

Iga matuse juurde kuulub lahutamatu matusevestlus, kohtutakse koguduse kontoris.

Hingehoidlik osa on algusest peale olemas, talituse algusest peale lõpuni välja. Ka eelnevate vestluste ajal, pärast ka peielauas, et vahel sõltub ka olukorrast, vahel suurem, vahel on väiksem, keskeltläbi pigem suur ma ütleks on see hingehoidlik roll. (Luhamets 2016)

Leinas olevad inimesed vajavad toetust ning mõistav suhtumine ja juhendamine toimib hingehoidlikult.

Tavaliselt nad helistavad või saadavad meili. Võtan nendega ühendust ja lepin kokku aja ja siis täidame, ma arvan, et kogudustel kõikidel on selline blankett, kus siis on põhiline info selle inimese kohta. Väga sageli ma olen leidnud, et inimesed, kes tulevad, mõned on väga segaduses ja neile meeldib, et keegi juhendab ja ütleb, et kuidas peab. Et selle blanketi täitmine anna struktuuri sellele vestlusele ja siis kui inimene on tahtnud midagi rääkida või lihtsalt oma kurbusest rääkida, siis see on ka see võimalus. (Toivanen 2016)

Kui tavaline kontakt toimub telefoniga või meilitsi, siis Tooming viitab ka ühele väga vanale kombele, kus tullakse ise kokkuleppimata kirikusse kohale, eeldusega, et kirikuõpetaja on alati olemas.

Aga matuste puhul on kõigepealt ikka telefoniga, võetakse ühendust, aga üsna harvaks on jäänud see, et siit uksest tullakse sisse, et ema on surnud, aga seda juhtub ka. Aastas 3-4 korda on ikka, kus astuvad kiriku uksest sisse, see on selline väga vanaaegne komme. Et tulevad koputavad kiriku uksele. Ma ju ei ole ka kogu aeg siin. (Tooming 2016)

Küll aga juhib Tooming tähelepanu sellele, et kui vanasti oli kirik üheks esmaseks kontaktiks surma puhul, siis nüüd on selleks matusebüroo.

Põltsamaa on ainuke vist, mis on säilitanud selle, et seal on enamuse kirikumatuseid ja ütleme nii-öelda matusebüroo ongi pastoraadis. Põltsamaal on säilinud see, et esimene kontakt on kirik, praegu linnas on esimene kontakt surnukamber. (Tooming 2016)

Matusevestluses hingehoid põhineb sellel, et inimene tahab, et keegi teda juhendab ja ütleb, et mida on vaja teha, et kõik oleks nõ korralikult tehtud. Õigesti tehtud. Ja siis juhendan ja sellest juhendamisest tuleb turvatunne. Et inimene tahab, et kõik saaks korda, ja see asi saaks kuidagi lõpetatud, et kuni inimene on matmata, ta tunneb, et miski on nagu pooleli. Või et ta ei saa leinata lõpuni, paljude jaoks tegelikult see hingehoiu vajadus hakkab pärast seda. (Toivanen 2016)

Oluline on empaatia ja oskus šokis inimestega suhtlemisel.

Ja ausalt öeldes ma ise arvan seda, et paljud inimesed ei mäleta palju sellest vestlusest ega matusest, eriti kui inimene on sellises šokiseisundis, et ta kuidagi toimib otsekui masinlikult. (Toivanen 2016)

Leinas otsitav lohutus on ilmselt ka see, mis paneb nõ mitteusklikke inimesi kirikliku talituse poole pöörduma.

Mulle on ka seda öeldud, et ma üldse ei usu, aga see mida Piibel räägib, on lihtsalt nii ilus, et isegi kui ma seda ei usu, ikka on hea kuulata, ja rääkimata veel sellest, kui see kõik veel tõsi on. (Luhamets 2016)

Kõige suurem hingehoidlik tugi kirikuõpetajast on inimestele, kellel on side kogudusega ja põhjusi seega kohtumiseks, mis annab võimalusi ka hingehoidlikeks vestlusteks.

Eraldi toob Tooming välja veel ühe juhu, kui pöördutakse kiriku poole seoses matustega.

Ja siis on üks veel tegelikult, kiriku poole pöördumine, kui on ootamatu surm – autoõnnetus, enesetapp, lapse surm, ootamatus, siis on hästi ehmatanud olek ja siis pöördutakse kiriku

poole ja noh silmnähtavalt nad ei ole kunagi varem kirikuga kokku puutunud. Nad on ikka ehmunud sellest kirikuhoonest aga nad tunnevad, et see on see õige koht.

See on nii ootamatu kadu, et inimene teadvustab selle või tahab, et see ei oleks lõplik, siis ta oma lootuse paneb sellele, et Jumal kuskil on seal. Hästi kurvad olukorrad. Kõige kurvemad. (Tooming 2016)

Sarnaselt Toomingale viitab Luhamets, et ootamatud surmad ja noorte inimeste surmad on need, mis panevad mõtlema ja puudutavad rohkem.

Ja tihtipeale just ootamatud ja noorte inimeste surmad panevad rohkem mõtlema. Kui on keegi 90-eluaastani välja vedanud, viimased 10 aastat voodis olnud, töökaaslased on juba varem surnud. Et naabrid ei mäleta enam ja siis on seal vähe inimesi ja siis võetakse seda kuidagi loomuliku ja kergendusena. Aga kui täistööeas inimene korraga jalapealt on läinud, siis mõeldakse, et see võib ju juhtuda ka minuga. Ega õnnetused ei suurenda suremist, igaüks sureb ikka ainult ühe korra, aga õnnetused toovad surma meile lähemale. Noor inimene mõtleb vana inimese kohta, et noh tal oli ka aeg. Kuigi teine vanainimene ei mõtle nii. Aga kui noor inimene matab noort inimest, siis ta mõtleb, aga ma olen samas seisus, et ka mina pean valmis olema. Noortel inimestel on üldse rohkem matuselisi. (Luhamets 2016)

Et surm paneb osasid inimesi elu üle järele mõtlema ja otsima vastust igavikulistele küsimustele, siis nii mõnedki neist teevad seda kiriku vahendusel.

Et koguduse liikmetest, et kui ma täna vaatan kirikut, igal pühapäeval on 3-4 sellist, inimest kelle lähedase ma olen matnud ja kes on jäänud peale seda kirikus käima, on ka neid, kes on hakanud käima. (Tooming 2016)

On inimesi, kes mingi aja peale matuseid käivad tihedamalt kirikus, kuid ilmselt leina kaugemale jäädes, kaugenevad ka kirikust. Ja juhuslikel kohtumistel kas tulevad vabandama, et pole kirikusse jõudnud või tunnevad lausa ebamugavust ja jäävad eemale, ilmselt arvates, et on kuidagi õpetaja ja kiriku vastu eksinud, tundub Toomingale.

Mälestamine

Kõik õpetajad kutsuvad kindlasti lähedasi ka mälestamisele.

Luhametsa sõnul ongi üks hilisem kokkupuude lähedastel kiriku ja õpetajaga mälestamise raames, kus tähistatakse lahkunu surmast 40 päeva möödumist, või tema sünnipäeva või surmapäeva, ja on ka leinajaid, kes arvestavad neid kõiki, sõltuvalt leinast. Kuna

hingemuresid on kergem rääkida muude asjade kõrvalt, kui otse abi küsima tulla, siis sageli mälestamisandmete üleandmine võib minna üle hingehoidlikuks vestluseks.

Ta eelnevalt tuleb neid andmeid andma ja soovi esitama, et see on ka üks osa sellest. Ja vahel selle üleandmise käigus, no ega inimene ei taha ju tulla, et mul on mure, ma nüüd räägin, vaid tahab ikka asja pärast tulla ja siis enne äraminekut uksepeal poetab oma mure ka. Ja ma saan aru, et nii on kergem ja niimoodi ma seda võtan. (Luhamets 2016)

Ka Maarja koguduses kutsutakse leinajaid mälestusjumalateenistusele.

Minu jaoks on hea komme see, et kutsuda inimesi jumalateenistusele mälestama 40 päeva pärast matuseid, et see on üks selline viis kutsuda need inimesed tagasi, ja siis on eespalve sees mälestamine. (Tooming 2016)

Aga suurem osa maksimum tuleb mälestamishetkel ja rohkem ma teda ei näe, Keegi ikka mälestamishetkel tuleb, et ma ütlen seda matusel ju kõigile, keskmiselt on 50 inimest ja tulnud selle inimese pärast, mitte enda pärast. Ja ma olen öelnud, et kui te tahate teda mälestada siis olete lahkelt oodatud. (Tooming 2016)

Kord kuus mälestatakse Peetri koguduse jumalateenistusel kõiki, kes on maetud. Kui lahkunu lähedaste puhul on tegemist koguduse liikmetega, siis tihti tekib uus side kogudusega.

Tänapäeval on meililist, et ma võtan kindlasti meiliaadressi, et kui nad on koguduse liikmed, ja liidan nad ära listi ja pärast jäävad nad tihti koguduses käima. (Tooming 2016)

Leer

Sageli on kiriklik matus inimestel esimene lähem kokkupuude kirikuga. Matusekõne kuulutus puudutab inimesi ja nii jõutakse kirikule lähemale.

Sest ristimise päeval mõeldakse lillede peale, leeripäeval fotoaparaadile, laulatusel on ilusad riietused aga matusel kuulatakse, mida Jumala sõnal on meile ütelda. Sest see millegipärast paneb rohkem inimesi mõtlema kui rõõmsad sündmused. Kuigi meile rõõmsad sündmused meeldivad ja igatseme neid. Aga inimeste elu on korrastanud traagilised olukorrad vahel rohkem. Kahjuks. Elada võib ilma jumalata, surra mitte. Kahju küll aga midagi pole parata. (Luhamets 2016)

Tooming kinnitab, et väga sageli on leerigruppides inimesi, kelle esimene kokkupuude kirikuga toimus matusel.

Ja kui ma saan noortega kontakti, siis väga tihti tulevad matuselt leeri. (Tooming 2016)

Sama kogemus on ka Luhametsal. Luhamets meenutab, et viimases leerigrupis oli vähemalt 3-4 matuselt tulnud.

Ja peaaegu igas leerirühmas on inimesi, kes on sinna tulnud või kelle tulemise viimane tõuge ja ajend on olnud mõnel matusel. (Luhamets 2016)

Peielaud

Õpetaja kutsumine ja osalus peielauas on vana traditsioon. Õpetaja on toeks ja annab avasõnadega ja söögipalvega lähedastele kindlust ja tuge, et kõik on traditsiooniliselt korraldatud.

Põhilised ootused on see, et kirikuõpetaja lauda istudes mõne sõna ütleks, sest omaksed, kes hakkavad kohe pisaraid valama, tunnevad, et nad ei suuda isegi tere korralikult ütelda püsti seistes kellegi ees. Või vähemalt kardavad seda. Nad tunnevad ennast julgemini, kui on keegi teine, kes seda nende eest seda teeb.

Ja siis ongi, et ma olen lugenud mõne piiblisalmi või ütelnud, mõne mõtte sinna ette ja pidanud ka söögipalve. Ja see on see mida oodatakse, vahel öeldakse, et kui te selle ära teete, siis võite kohe ära minna, kui teil kiire on, me ei hoia teid kinni, peaasi et saaks avasõnad ütelda. See on nüüd see kõige suurem ootus omaste poolt. Ja siis on lihtsalt olnud oluline seal olemas olla. Muud ei midagi. (Luhamets 2016)

Peielaud võib olla ka kohaks, kus inimesed esmakordselt elus puutuvad lähemalt kokku kirikuõpetajaga ning neil avaneb võimalus vabamaks vestluseks. Nii Tooming kui Luhamets tunnistavad, et inimeste huvi kiriku vastu on suur ja peielauas oma küsimustega sinna tavaliselt ka jõutakse.

Ja kui ma seal juba olen ja minu kõrval on ka inimesed lauas, siis mõnigi kord öeldakse, et kuna ma juba olen kirikuõpetaja kõrval, siis ma juba küsin seda ka, mis mind 10 või 20 või 30 aastat on vaevand, lihtsalt varem ei ole sattunud niimoodi kirikuõpetaja nii lähedale. Et seda on öeldud, et kuna kirikuõpetaja siin on, et ega ma muidu ei hakkaks küsima, aga kuna te siis juba olete, siis ma küsin. (Luhamets 2016)

Peielauda oodatakse, et õpetaja peaks käima peielauas, ma ei jõua alati, sellest on kahju. Seal ka kuidas kujuneb, kuhu sa istuma satud, kõige parem on, kui ei ole väga lähedaste juures, kuskil sugulaste, kaugete sõprade juures, siis hakkab väga jutt jooksuma, inimesed on

kirikust väga huvitatud. Väga-väga. Nad hakkavad asju küsima. Ja üsna ruttu pööravad kiriku peale oma küsimused. (Tooming 2016)

Seoses peielauaga toob Luhamets välja ühe silmatorkava muudatuse, milleks on alkoholitarbimise vähenemine ja täiesti alkoholivabad peied.

Alkoholi tarbimine peielauas on vähenenud. Sellepärast ilmselt, et ka Maanteeamet on siin väga olulist tööd teinud, sest kõik on ju autodega kokku tulnud, et matustel viina joomine väheneb selgelt ja aegajalt on peielaudasid üldse alkoholivabasid, ei ole vajadust. (Luhamets 2016)

2.2 Tartu leinakõnelejad

Käesoleva uurimuse eesmärgiks on võrrelda kiriklikku ja ilmalikku matust. Kui kiriklikul matusel on oma kindlaksmääratud raamid, mille järgi vaimulik peab matuse läbi viima, siis ilmaliku matuse puhul sõltub väga palju matust läbiviivast kõnelejast. Tartus on kolm peamist ilmalikku matuse läbiviijat: Heiki Unt, matusetalitusi läbi viinud ja korraldanud 36 aastat, Enno Ploom, matusetalitusi läbi viinud 20 aastat 10 kuud ja Väino Karo, sündinud 1947, matusetalitustel lauljana osalenud 4 aastat, matusetalitusi läbi viinud 3 aastat 11 kuud.

Selleks, et näha, millised on nende seisukohad ja kogemused matuste korraldamisel, viisin neist kahega läbi poolstruktureeritud intervjuud ja ühte küsitlesin telefonis. (küsimustik lisas).

Alljärgnevalt kokkuvõtavad tutvustused leinakõnelejatest ja tsitaadid intervjuudest (kursiivis).

Leinakõnelejaks saamine

Heiki Unt, sündinud 19.01.1946 Tartus. Unt on õppinud ürituste metoodikat ja eriala, olnud kultuuritöötaja ja tantsuõpetaja. Kultuurivaldkonna kaudu ja tänu erialasele haridusele usaldati talle kultuuri ja riigitegelaste matuste korraldamist, kus ärasaatmine on toimunud ka Tartu Raekoja platsilt. Esialgu oligi tema ülesandeks matuste organiseerimine ja kõnelejate leidmine. Hiljem tegi lähedastele matuseid.

Matuseid on läbi viinud 1980 aastast, 1991 alustas tööd kutselise leinakõnelejana Raadil Tartu LV asutuse „Kalmistud“ direktor Aime Pärna kutsel. Unt on viinud läbi kõige esimese urnimatuse Tartus 1993, kui avati Tallinna Krematoorium.

Enno Ploom, sündinud Puhjas. Tööd haridusvaldkonna alustas Elvas keskkooli õpetajana, kust liikus edasi Tartu Rajooni Haridusosakonda. Ploomil on rikkalikud kogemused erinevate

ürituste organiseerimises– alustades maakondlike suurürituste, suvelaagrite, asutusepidud, juubelite korraldamisest kuni pulmades isameheks-pulmavanemaks olemisega, viimast lausa 423 korral.

Kõige selle juures peab olema loomingulist mõtlemist, arukust ja peale hakkamist. Kõnelemise oskust ja ka hääle kõla. Rääkida tuleb peast + märksõnad paberil ja vaadata inimestele silma (Ploom 2016)

Ploom on väga süstemaatiline ning on talletanud kogu info tema poolt läbiviidud leinatalituste kohta. Oma esimese matuse tegi ta 20.04.1985 pere tuttava memme palvel, kes oli vastavasisulise sooviga kirja jätnud. Järgnesid uued palved ja tööpakkumised.

Leinatalitused tundusid mulle rusuvad ja kui vähegi võimalik, vabandasin end välja, ei läinud. 10 järgneva aasta jooksul pidin siiski tegema 21 matust. Tartu LV asutuse „Kalmistud“ direktor Aime Pärna kutsus mind kutseliseks leinakõnelejaks. 30.01.1996.a tegin Tartu linnas esimese matuse.(Ploom 2016)

15.11.2016 seisuga on 20a 10 kuu jooksul läbi viinud matuseid Tartus ja üle Eesti kokku – 8024. Esimene tööaasta, 1996 – matuseid – 111, järgnevatel aastatel keskmiselt 350-440 ja tippaastatel 2007 ja 2008 kummalgi üle 700 talituse.

Matusetalituse koolitustel ja õppustel ma ei ole käinud. See on minu oma looming minu tööalaste ja elukogemuste põhjal. Tavainimesena matustel osalenuna meelde jäänud mälestused. (Ploom 2016)

Ploom märgib, et ametiga on kaasa tulnud ka kõrged nõudmised enda suhtes, tänaval tuntakse ja sageli teretatakse, või mis häirivam, sosistatakse ja vaadatakse järgi. Olles avaliku elu tegelane, pead olema eeskujuks. Sel põhjusel otsustas ta 2000.a 17.veebruaril hakata täiskarsklaseks.

Ja see on sellepärast, et sa pead olema iseenda suhtes vääriline, kui sa tahad selle ameti teenijana olla üldse. Elu püstitab selle ametiga väga suuri nõudmisi. (Ploom 2016)

Ploomi hinnangul on leinakõnelejal kogukonnas kandev roll, mis seab kõrged nõudmised – tuleb olla eeskujuks, peab pidama lugu endast ja olema väärikas.

Väino Karo, sündinud 5. augustil 1947 Luunja valla Viira küla

Õppinud Tallinna ja Moskva konservatooriumis. Töötanud ooperilauljana teatris Vanemuine ja Estonia. On kirjutanud raamatuid, luuletusi. Estonia rahvuskoori solistina käis 4 aasta jooksul koos Estonia meeskvaritetiga sageli Tallinna kabelites matustel laulmas.

Matusetalitusi on läbi viinud peale pensionile jäämist 2013 Tartus, Lõuna-Eestis, Tallinnas, Jõgeval. Meie kohtumise hetkeks 7.11.2016 on ta matusetalitusi läbi viinud 3 aastat 11 kuud.

Kutse leinakõnelejaks sai Karo oma kolleegi matustel järgmiselt:

Ja siis viiuldaja ütles, et palun oota, et meil on niisugune asi, et meil on kaks põhilugejat ilmalikku korrage haiglas noa all, meil ei ole lugejaid, palun tule appi, et tean, et oled 4 aastat laulnud matuselaule ja tead, mida rääkida ja õpid kiiresti ära.

4 aastat matustel laulmist, seal ma omandasin igasuguse repertuaari, nii kiriklikud kui ilmalikud laulud.

No ja siis ma hakkasin mõtlema, et vaadake, ma oleks nagu ette valmistatud tänu sellele matuseskvaritetile, nagu ette suunatud tasakesi selle töö poole. (Karo 2016)

Tundes uue tööga endal lasuvat vastutust, otsustas ta viia ennast kurssi kristlike tavadega.

Läksin piiskop Joel Luhametsa juurde, et mida ma võin rääkida ja mida ma võin teha, ja mida üldse ei tohi teha. Luhamets tänas, et ma tulin. Et ma tulin küsima esimese ilmaliku kõnelejana nõu. Ja õnnistas mind selleks ametiks. (Karo 2016)

Tallinnas käis Karo katoliku preestri Vello Salo juures, mille järel ka Salo õnnistas teda.

Peale seda kuulutati välja ka uutele leinakõnelejatele kursused. Seal kuulasin Toomas Tauli matustest ja Naatan Haamerit hingehoiust. (Karo 2016)

Oma mentoriks peab Väino Karo eelkõige Naatan Haamerit ja seda just hingehoidu puudutava õpetuse tõttu, mida sageli vaja läheb.

Oma jutlustele on Karo teinud raamid, vastavalt vanusele, soole. Kasutab Eesti luuletajate tekste.

Matusetalituse kulg

Iseloomustamaks ärasaatomistalitust kasutavad kõik kolm leinakõnelejat sama omadussõna – helge. Igaühel on selle saavutamiseks oma käekiri, Unt peab väga oluliseks inimestevahelisi suhteid ja räägib nendest oma kõnes.

Põhiline on ärasaatmisel see, et ma saaksin lohutada inimesi. Kõne ei tohi olla hale pisarate kiskumine, vaid et oleks helge. Räägin loodusest ja inimeste vahelistest suhetest. Et mõeldaks elu ja olemise üle. Talituse eesmärk on tänada ja austada lahkunut. (Unt 2016)

Kuna kogu Karo elus ja töös on kandev olnud armastus muusika vastu, siis annab see oma värvingu ja käekirja temapoolt läbiviidavatele talitustele.

Talitust alustab Karo kas ladinakeelse reekviemiga või Meil aiaäärne tänavas, vastavalt lähedaste soovile ja kokkuleppele.

Kõne sissejuhatuse valib ta lahkunu järgi, näiteks naiste puhul kasutab legendi kastepiisast ja päikesest, võrreldes inimese elu selles maailmas kastepiisakese eluga sellel rohukõrrel ja kuidas ta päikeseni saab. Seejärel elulugu, millele järgneb laul.

Mulle on tähtis selle juures kui ma matan inimese ära, et milline see inimene oli, kelle ma ära saadan. Mitte see, mida ta elus sellel aastal tegi, see on ka tähtis aga sellest ma libisen üle. (Karo 2016)

Peale elulugu kasutab tavaliselt mõnda Piibli tsitaati. Sõltuvalt lahkunust võib lõpetada tseremoonia ka Tagore sõnadega: „Kummardan su ees, ja hoian kõrgel lampi, et valgustada sulle su teed.“ Seejärel muusika.

„Ja pärast seda loen Meie isa palve ja siis vastavad muud asjad veel ja siis ma lükkan kirstu tahapoole. Või siis lähen panen kirstule kaane peale. Mulda tavaliselt krematooriumis ei pane, välja arvatud juhul, kui palutakse. Ja põhjuseks on see, et kui minnakse urni matma, siis nagunii visatakse, et siis saaks nagu topelt.

See on ka minu jaoks natuke võõras, kui leinakõneleja läheb ja paitab urni, mina seda ei tee. Sest mina surnut ju ei puutu ja isegi näo peale selle väikse valge liniku panevad ju lähisugulased; ja kirstulina, jälle mina ei pane, ma lihtsalt ütlen, kuidas seda teha. Ja kirstule panen ma kaane peale ainult selliselt juhul, kui kedagi peale veresugulaste ei ole. (Karo 2016)

Ploomil on sügav huvi ajaloo ja traditsioonide vastu, mida võib näha ka tema poolt kasutatavate materjalide nimekirjast, ning ta seostab oma kõnes lahkunu elukäigu alati Eesti ajaloos toimunuga ja leiab sealt paralleele. Kõne ettevalmistamisel arvestab Kalju Aigro kunagist nõuannet:

Hea kaaslane, legendaarne Nõo keskkooli direktor Kalju Aigro, andis kõnede ettevalmistuseks mõttetera, et igas kõnes peab olema „rosin sees“. Siis jääb inimestele meelde (Ploom 2016)

Materjalidena talituste ettevalmistusteks kasutab Ploom Eesti Vabariigi ajaloo raamatuid, teadusteoseid, kaarte ja on koostanud nendest järgneva nimekirja:

- 1) Sulev Vahtre Eesti Ajalugu*
- 2) Eesti vabariik 90 – sündmused ja arengud*
- 3) Eesti Omavalitsuste taskuentsüklopeedia*
- 4) Eesti kohanime raamat*
- 5) Eesti vallamajad alates 1819.a*
- 6) Eesti koolimajad ja nende ajalugu*
- 7) Eesti kirikud*
- 8) 101 EV ajaloo sündmust*
- 9) Eesti mõisad*
- 10) Eesti taluhäärberid*
- 11) Soome poiste lühielulood*
- 12) Aadu Must Siberi eestlased*
- 13) Eesti rahva elulood*
- 14) Eesti kihelkonnad*
- 15) Luuleraamatud – üle 20 raamatu*
- 16) Regio atlas*

Laululehed

Muusikavaliku puhul arvestab Karo, kas tegemist kirikliku või ilmaliku matusega ning laululehti pigem ei kasuta.

Seal on ilmalikud lehed, aga seal on kaks kiriklikku laulu, mida saab kasutada. Need on väga nutused. Ma tahan inimese helgemalt alati ära saata. (Karo 2016)

Muusikat valib ja soovitab ta vastavalt lahkunule – teatrisõbrale Paulsi Päikene sõbra aknas, väga vanadele inimestele Mul meelen kuldne kodukodus, Siberis viibinutele Uno Naissoo Mu kodu ei piira need metsikud mäed, Joala ja Oidi laul Unustuse jõel.

Vendade Urbide laulu Imeline laas – mis on üks imelisematest ja helgematest inimese ärasaatmise lauludest üldse. (Karo 2016)

Muusika – tellitakse laululehti ja ei tellita laululehti, aga kui on muusika olemas, on ta viiul või orel. Või mingi teine või mingi puhkpill, ja igal juhul kui on tegemist emaga, siis olen alati palunud Ema südant ja see peab kõlama, ja mina loen lõpus Meie Isa palve ja Heidi Kibul, viiulimängija, mängib Jumal sul ligemal või midagi muud kristlikku. (Ploom 2016)

Ploom räägib, et vahel teevad lähedased või sõbrad ise mälestus- laululehed, kuhu koostatakse ise mälestustekst, lisatakse pilte, valitakse laulud.

Ja palju teevad ise ja seal on inimesed oma loomingulised ise paljundavad ja teevad ja ise valivad laulud, mis on sinna ja nende peal. (Ploom 2016)

Peale matust

Kõik kolm leinakõnelejat räägivad, et väga sageli avaldavad inimesed peale matusetalitust neile tänu – kes tuleb kohe kättpidi tänama, kes helistab hiljem tänamiseks leinakõnelejale või matusebüroosse, krematooriumisse, kes saadab meili või käsitsikirjutatud tänuavalduse või on isegi tänutäheks näiteks raamat kingitud. Ja see teeb südame soojaks ja kinnitab, et tehakse olulist tööd, mis puudutab inimesi ja tehakse seda hästi.

Olnud isegi niimoodi et mul on see tseremoonia seal ära tehtud kabelis krematooriumis, siis läheb tuhistamisele ja siis paluvad korrata haul. Ja siis ma kordan. (Karo 2016)

Vaimulikke detaile ilmalikus matusetalituses

Kristlasena peab Ploom hingepalvet matusetalitusel loomulikuks ning meenutab, kuidas lapsepõlves, kui isa viibis Siberis, kuulati salaja jõuluõhtul Soome raadiost perega jõulumuusikat. Oma matusekõnedes viitab ta alati enne palveid alati kristliku maailma tavadele.

Need kiriku ja ilmalike matuste suhted on väga peenetundelised ja siin peab olema diplomaatiat selle asja suhtes. (Ploom 2016)

Karol on tugev teoloogiline taust poeg Roland Karolt, kellelt on saanud rohkelt kirjandust. Uurib ise Piiblit, loeb ja täiendab ennast pidevalt. Põhialused Piibli mõistmiseks on pärit Rudolf Smendi raamatust. Tänu sellele ja nii luteri piiskopi Luhamets kui katoliku preestri Salo õnnistusele, kasutab Karo kokkuleppel omastega ka Piiblit, andes talitusele vastavalt kokkuleppele, kas rohkem kristlikku või vastupidi, ilmalikku tooni.

Ja lugesin neid niipalju, et julgesin hakata tegema enda jaoks neid nõ poolkiriklikke asju.

Ja nagu ütles preester Vello Salo, jah sa võid ka talaari kanda, ja sa võid ka alamteenri risti panna, aga Väino, aga milleks sulle... sinu asi on inimene väärilt, viisakalt ära saata.
(Karo 2016)

Mullapanek, eriti kui on kirstuga matused, selle teksti ma ütlen ka juurde: Mullast oled sa võetud. Mullaks pead sina saama. Mullast äratab sind Issand Jeesus Kristus viimselt päeval.
(Karo 2016)

Unt kasutab mulla panekul enda loodud vormelit:

See maa on meid kandnud, see maa on meid toitnud ja tema rüpes saame me rahus puhata.
(Unt 2016)

Karol on ka südamel, kuidas sümbolid ja märgid kipuvad tähendust kaotama, ilmalikustuma, tuues näitena kaks tuntud laulu - „Seitse valget kivist inglit“ ja „Valgeid roose“

Seitse valget kivist inglit, kas te teate, et see on läbi ja lõhki kiriklik laul, tegelikult loodud kui kirikulaul. Hispaanias on katedraalide juures platsid, kus on seitse marmorist valget kivist inglit ja kus elusad inimesed käivad oma lahkunutega juttu ajamas, see laul räägib selles ja meil lauldakse seda tantsusaalis?!

Ja teine laul, see Paper roses, meil öeldakse Valgeid roose, see on ju ka leinaroos. Räägib ka, et inimene on lahkunud. Ja meie tantsusaalides rõõmsalt laulame.. see häirib mind väga-väga. (Karo 2016)

Meie Isa palve kasutamine

Meie Isa palve osas märgib Unt, et alguses ei kasutanud ta palvet üldse, kuid viimased 10 aastat on hakanud lugema vaikselt, nõ iseendas kirstu juures.

Vanaema oli kirikuliige, vanaema luges alati enne hauale minekut Meie Isa palvet. Tema ütleski, et seni kuni te pole ristitud, ei tohi avalikult palvetada.

Lähedaste poolt pole öeldud, et Meie Isa palvet mitte lugeda. Kui vestlusel küsitakse, et kas loen Meie Isa palvet, siis ütlen, et loen vaikides. See näeb välja leinaseisakuna. Küll on öeldud, et ärge kasutage kirikutekste, sest ta ei olnud kirikuinimene. (Unt 2016)

Nii Ploom kui Karo on Joel ja Kristjan Luhametsa palvel jälginud Meie Isa palve kasutamist ilmaliku talituse läbiviimisel.

Ma olen teinud analüüsi, et näiteks Meie Isa palve lugemist ma alati, kui ma inimestega kohtun, küsin, kuidas te soovite, kas soovite lugeda Meie isa palvet või väikest hingepalvet? Tavaliselt öeldakse, et palutakse ja selle juures 2007 aasta oli see, kes ütles, et ei taha Meie Isa palvet, oli 5-6% vahel. Nii järgmine aasta 2008 oli see juba 5 % ja nüüd võib öelda, et nende aastate peale see asi on langenud, et üksikud, et me ei taha, seda analüüsi, et palju see % on ma julgen oletada, et see on praegusel juhul 2-3%, kes ütlevad täielikult, et me ei taha. (Ploom 2016)

Karo, kes viis 2013 läbi 200 matust (üle Eesti), kinnitab, et neist vaid 4 oli ilma Meie Isa palveta. Seega teadlikult otsustasid lähedased leinajad ilma kristlike elementideta talituse kasuks 2% juhul. Ja need ei olnud ateistid, vaid hoopis maausulised.

Kasutan Meie Isa palvet, aga nagu Joel Luhamets ütles, et alati küsi, väga huvitav on teada ja pärast ütle mulle ka, et mitu tükki aastas keeldunud, ja ma lugesin esimesel aasta ilusasti ära ja see on siamaani tõsi – keelduvad umbes 200-st 4. ja need on raudselt olnud maausulised (Karo 2016).

Undi enda valik oma matusteks on igal juhul ilmalik talitus.

Karo, keda nimetatakse poolkiriklikuks matjaks, nagu ta ise ütleb, soovib ise kindlasti kiriklikult maetud saada. Ta on ristitud, leeritatud ja koguduse liige ja peab ennast täielikult kristlaseks.

Ma olen sellele mõelnud, mina siiski lasen teha seda kiriklikult, kuna ma olen teinud juba pooled matused poolkiriklikult teinud, see on üks asi, aga teine asi on see, et kõik minu esivanemad on kiriklikult maetud. Ma arvan, et seda traditsiooni ma ei katkesta. (Karo 2016)

Sarnaselt Karole soovib kiriklikult maetud saada ka Ploom.

Suhtlus omastega ja ettevalmistus talituseks

Ploom hindab kõrgelt traditsioone. Nii soovitab ta enne temaga kohtumist lähedastel teha väike ühine istumine lahkunud meenutamiseks, mis võiks olla tänapäevane variant varasemast kodusest kirstupanekust matuse eelõhtul. See on sobiv koht, kus panna kirja matusekõneks vajalikud faktid ja mälestused, valmistamaks ette kohtumist leinakõnelejaga.

Vanasti oli eesti ajal matusekohtades laupäeva õhtul või matuse eelsel päeval kirstupanek. Ja mina olen seda asja kasutanud, kuigi ajad on väga muutunud, olen pakkunud välja omastele, et võtke istuge kõik need lähedased kokku ja räägin ära, mida ma tavaliselt küsin, ja kõiki meenutusi pange paberi peale. Saavad omakesed istuda, küünal põlev laua peal, saavad nagu vanasti kirstupanekul, heietada oma mälestusi pere ringis. (Ploom 2016)

Ploom peab oluliseks, et leinakõneleja kuulab ära lähedaste mured ja probleemid, on inimlik ning annab nõu ja tuge talituse läbiviimiseks. Enne talituse läbiviimist kordab ja kontrollib lähedastega üle kõik lahkunuga seotud faktid, mida kõnes kasutab ning räägib üle talituse ülesehituse.

Kõige tähtsam selle asja juures on inimene ja inimlikkus omastega kohtumisel. Inimesed ootavad lihtsalt tuge selle talituse läbiviimisel ja alati kui ma hakkan nendega kohtumisel, siis ma ütlen, et rääkige oma mured probleemid, mida te tahate - olen nõuandja. (Ploom 2016)

Karole on abiks lähedastega suhtlemisel Naatan Haameri käest saadud teadmised hingehoiust.

24/8, ma loen ka ööd, kaheksa, mulle on ka öösiti helistatud, sest lein on lein. Naatani käest sain ma teada selle, et esimesed 4 päeva on alles see, kus inimene jõuab sinna oma šoki põhja, kus ta teeb igasuguseid mõtteid ja tegusid, parem tegutseme temaga nii, et ta on selle matusega ametis ja saab selle põhja kergemini kätte ja sealt jälle üles. See on väga kuldne nõuanne. (Karo 2016)

Väga oluliseks peab Karo kohtumist lähedastega, et mõista lahkunu olemust inimesena.

Kui inimestel pole võimalik kohtuda, siis vahetatakse infot ka meili teel, kuid sel juhul tuleb kindlasti üle helistada ja kontrollida, kas info on õigesti tõlgendatud.

Erisoovidenä on vahel laulusoove, või fakte-teemasid, mida kõnes puudutada ja mida mitte. Vahel on lahkunu jätnud ka kirjalikult oma sooviavaldused, aga seda harva, pigem räägitud oma soovidest abikaasale või lastele.

Karo võtab seda tunnustusena, kui talle mitesobiva kuupäeva pärast on omaksed nõus oma plaanidesse muudatusi tegema, sest seegi näitab leinakõneleja rolli tähtsust ja isiku olulisust.

Ja paljudel juhtudel ütlen ära, et kahju küll, aga kusjuures väga palju muudavad juba kinnitatud kellaajad ja päevadki isegi ära. (Karo 2016)

Peielaud

Peielauas osalemise suhtes jäävad Karo ja Ploom eriarvamustele.

Matuste järel kutsutakse väga sageli ka peielauda ja Karo peab seal osalemist väga oluliseks.

Aga ma olen püüdnud käia, sest ma mäletan väga hästi, et matuse peale kulutati terve päev, ja seal oli ka kirikuõpetaja või matja ikka aukohal. (Karo 2016)

Ploom osaleb peielauas, kui see on nõ tellitud teenusena.

Mina käin küllalt harva peielauas, kui tahetakse täisprogrammi, et tellitakse, siis oleme läinud muusikuga sinna. (Ploom 2016)

Näitena toob ta ühe avaliku elu tegelase matuse, kus kirjeldab enda osa järgmiselt:

Televisioon filmis seda matust ja pärast oli Urvaste rahvamajas suur peielaud, seal oli mitusada inimest koos. Mina lugesin luuletusi ja andsin sõna, ütleme seda kandvat osa, et see lihtsalt ei tuleks söömine ja muusik mängis viiulit. Seda stiili me oleme teinud, kui soovitakse, aga lihtsalt peielauda sööma-jooma minna ei pea ma eetiliseks. (Ploom 2016)

Peielauas osalemine on tema jaoks liialt isiklik ning ta peab heaks tooniks hoida leinajatega viisakat distantsti.

Kiriklikust matusest ilmalikuks

Rääkides ilmaliku matusetalituse tulekust, ei nõustu Ploom, et tegemist on ainult nõukogude aja algatusega.

Ja see ilmalike matuste asi on saanud alguse mitte nõukogude ajal, kõik näitavad nõukogude ajale näpuga. See tuli ühesõnaga juba Eesti Vabariigi ajal. (Ploom 2016)

Ploom, kellel on sügav huvi ajaloo vastu, räägib, kuidas esimese Eesti Vabariigi ajal paljud kooliõpetajad-juhatajad kuulusid kirikukoguduste nõukogusse või juhatusse.

Nii on ka minu kodukandis, Ulila koolis, oli Saar, kes oli Puhja luteri kirikus kirikutegelane ja on mind ka ristinud. Kuna vaimulikel oli koormus peal, vaimulikud ju ristasid, leeritasid, laulatasid, matuseid viisid läbi, tulid kohalikud koolijuhatajad, autoriteetsed inimesed, neile appi matusetalitusi läbi viima. (Ploom 2016)

Stalini ajal jäi kirikuõpetajaid mitme koguduse peale üksikud ja tol ajal ei õpetatud ka vaimulikke Eesti luterlikus kirikus, siis tekkis olukord, et matustel maal mõni sõnakam mees, ütleme külamees ütles mõned sõnad. Ma tean ka juhuseid, kus on tavaline tallimees seal ka jumalasõna kasutanud. (Ploom 2016)

Ta viitab, et 50-tel, kui Eestis loodi esimesed maa keskkoolid nagu näiteks Puhja ja Nõo Tartumaal, tuli uus põlvkond õpetajad, kellel puudus side kirikuga, erinevalt eelnevast põlvkonnast. Kuna luteri vaimulikud olid tollal tagakiusatud, uusi juurde ei koolitatud, olemasolevad, kes polnud põgenenud või Siberisse saadetud, jäid vanaks, siis võtsid nende rolli üle kooliõpetajad ja koolijuhid, alustades ja jätkates nii ilmalike matuste traditsiooni.

Ka praegu elab veel Alatskivi kooli direktor Karl Elken, kes on ligi 40 aastat keskkooli direktor olnud ja teeb ka praegu veel kõrges eas matuseid. Ja koolimehed hakkasid neid asju tegema. (Ploom 2016)

Et kirik oli põlu all, siis linnas, enne tavandite tekkimist, hakkasid matuseid tegema rahateenimise eesmärgil ilmalikud, rahva poolt kutsutud punased papid. Heas mõttes punased papid. Ja siis tulid alles tavandinõukogud, ja läks asi tavandite kaudu nii. (Ploom 2016)

2.3 Statistika

Oma töö teema piiritlemisel oli mu esimene mõte seada ajalised ja piirkondlikud raamid – Tartu linn ja aasta 2015. Teemaga süvitsi minnes leidsin, et selline piiritlemine pole esiteks põhjendatud ja teiseks ka teostatav.

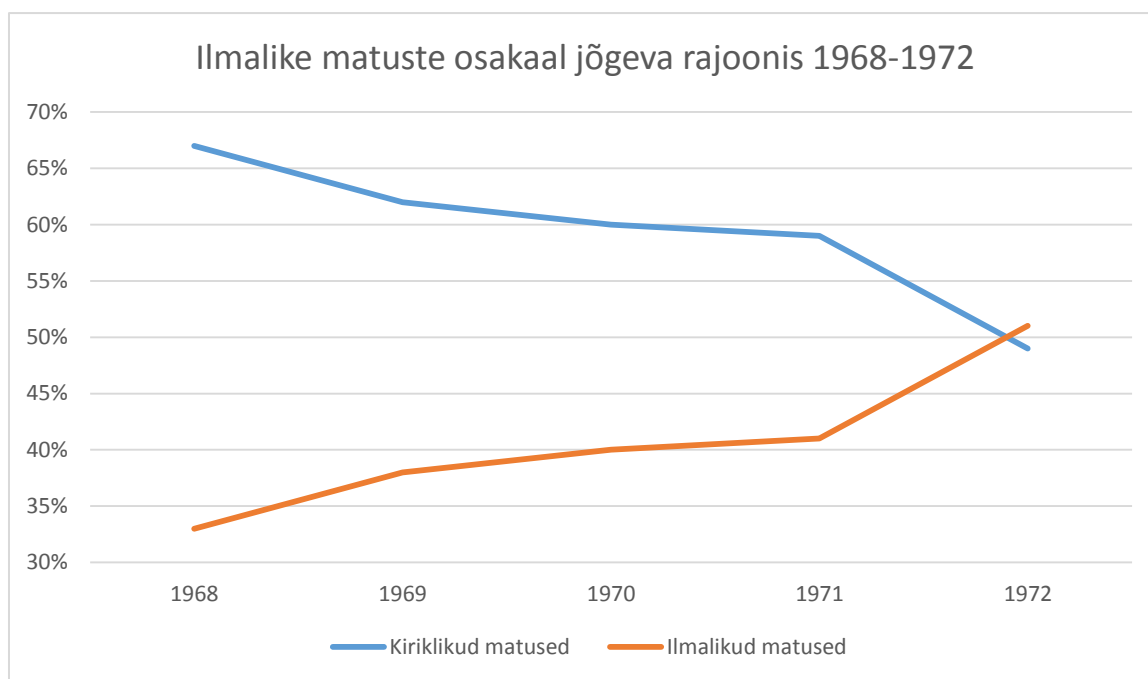
Seega loobusin ajalisest raamist, kuid konteksti loomiseks toon ära 5 aasta numbrilised näitajad – surmade arv Eestis ja Tartus võrdluses luterlike matustega Eestis ja Tartus.

Mõistan, et kohati on nende numbrite võrdlus meelevaldne (nimelt surmade registreerimine

piirkonniti ei pruugi olla vastavuses matusetalitustega) ja ka matusekõnelejate ja kirikuõpetajate töö ei ole rangelt piirkondlik. Siiski annavad esitatud numbrid mingi ülevaate mastaapidest Eesti mõistes ja suundumustest traditsioonides.

Äratundmisrõõm allikatega töötamisel, et minu mõtlemine „viisaastakuplaanides“ on väga nõukogulik - kogumikust „Mälestus on jääv“ leidsin kiriklike ja ilmalike leinatalituste vahetõrja Jõgeva rajoonis aastatel 1968-1972, mille siinkohal võrdluseks tänapäevaste andmetega ka esitan. Kahjuks õnnestunud mul leida, kas analoogselt statistikat on tehtud ka Tartu kohta.

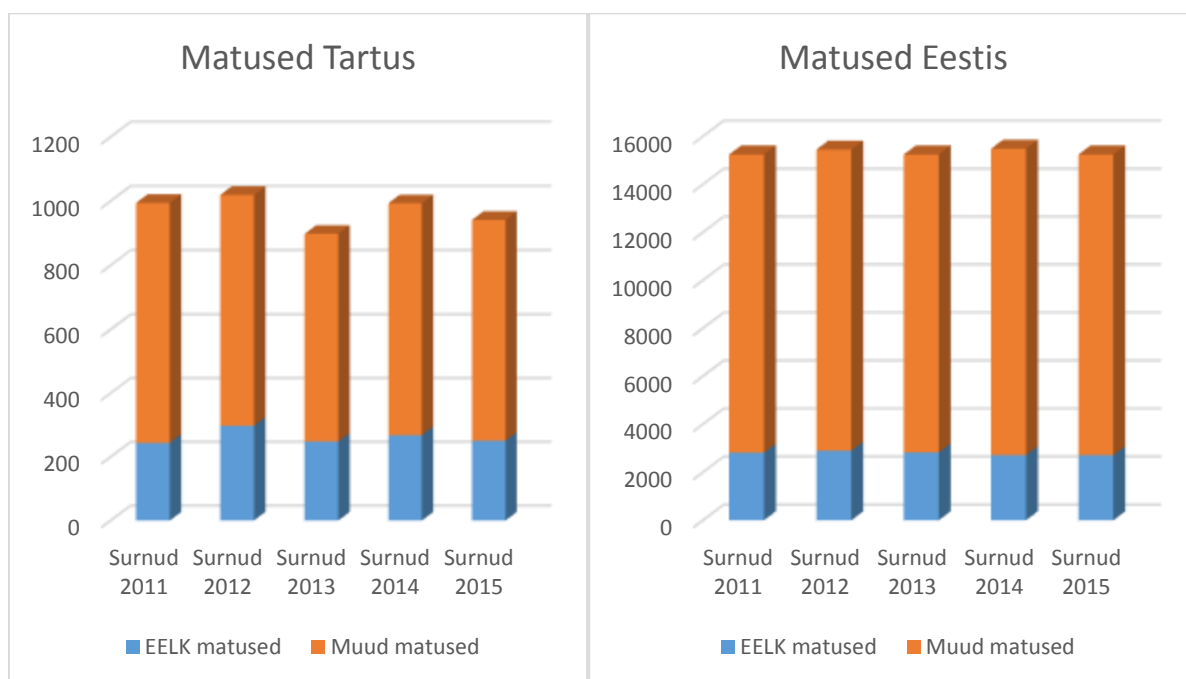
Kui 1968 aasta IV kvartalis korraldas Jõgeva rajoonis kommunaalteenuste kombinadi juurde loodud matusetalituse büroo 33% matustest kogu rajooni surmajuhtumiste arvust, siis 1972 aastal juba 51% (Martensoo 1974: 20)

Aasta	Ilmalike matusetalituste %
1968	33%
1969	38%
1970	40%
1971	41%
1972	51%

Tulles aga tagasi minu töö teema juurde ehk kiriklik ja ilmalik matusetalitus Tartus, koostasin Statistikaameti ja EELK aastaaruannete põhjal 2011-2015 surmade ja luterlike matuste võrdlustabeli.

Statistikaameti andmetel suri aastal 2015 Tartu linnas 941 inimest. Eesti Luterliku Kiriku veebilehe andmetel viidi Tartu linna viies koguduses: Pauluse, Ülikooli-Jaani, Peetri, Maarja ja Soome läbi 251 kiriklikku matusetalitust, mis on seega 26,67% kogu Tartu linna surmade arvust. Viie aasta võrdluses näeme, et kiriklike matuste osakaal püsib stabiilsena.

	Tartu linn	EELK matused Tartus	%	Eesti	EELK matused Eestis	%	
Surnud 2011	994	244	24,54	15244	2818	18,48	
Surnud 2012	1019	298	29,24	15450	2900	18,77	
Surnud 2013	898	248	27,61	15244	2824	18,52	
Surnud 2014	993	268	26,98	15484	2708	17,49	
Surnud 2015	941	251	26,67	15243	2715	17,81	

EELK aastaaruanded www.eelk.ee

Eesti Statistikaamet: RV49 www.stat.ee

Kirikuõpetajatest on Joel ja Kristjan Luhamets teinud Pauluse koguduses läbiviidud matuste kohta statistikat ja uurinud lahkunute seotust kogudusega. Statistika näitab, et 25% lahkunutest on seotud mingil moel Pauluse kogudusega, ülejäänud matusetalitused tulevad väljastpoolt kogudust. Ülejäänud 75% hulgas kasvab ristimata inimeste osakaal ja see pole eriti üllatav, sest suurema hakkab see põlvkond, kes nõukogude ajal ristimata jäi.

Seega:

- 1) Tartus on luterlike matuste arv kõrgem kui Eesti keskmine, püsides stabiilselt $\frac{1}{4}$ juures
- 2) Kirikliku matuse valik Tartus ei sõltu seotusest kogudusega – Pauluse kirikus läbiviidud matusetalitustest oli vaid 25% kuidagi seotud koguduse endaga
- 3) Kasvab ristimata inimeste hulk, kes maetakse kiriklikult

Kokkuvõte

Oma töös vaatlesin, millised on luterliku ja ilmaliku matuse erinevused ja millised ühisjooned. Põhikomponendid on neil samad – ärasaatmiskoht (kabel, kirik, surnuaed), jutlustaja - ilmalik või luterlik, matuselaulud, 3 peotäit mulda, Meie Isa palve ja hüvastijätukõne.

Ühiskonnale tundub määratluse aluseks olevat läbiviija – kui on kirikuõpetaja, siis kiriklik talitus, kui ilmalik leinakõneleja, siis ilmalik talitus. Kuigi teatud tingimustel võib kirikliku talituse viia läbi ka ilmik, kes on koguduse liige ja saanud selleks volituse kirikuõpetajalt. Selget käsitlust, mis on ilmaliku matuse sisuks tänapäeval, ei ole, kuigi mõistet kasutatakse iseenesestmõistetavana. Seega saab ilmaliku matuse olemust määratleda läbi kristliku matusetalituse kui selle vastandi.

Kiriklik ja ilmalik talitus koosneb samadest osadest, erinevus seisneb kõne sisus ja raskuspunktides. Kristlikus käsitluses on määrav ülestõusmisusk, ilmalikul talitusel austusavaldus lahkunule.

Kirikuõpetajate jaoks on esikohal Jumalasõna, ilmaliku matusekõneleja jaoks inimene.

Kuigi kiriklik matus on määratletud talituse korraga ja ilmalik matus toimub suulise- ja kogemuspõhise traditsiooni alusel, siis selge on see, et talitusele annab igal juhul oma värvingu selle läbiviija, olgu ta siis kirikuõpetaja või ilmalik leinakõneleja. Just nemad on traditsiooni edasi(k)andjad ja kujundajad.

Kolmest Tartu peamisest ilmalikust leinakõnelejast kaks on ristitud ja soovivad saada ära saadetud kristliku matusetalitusega, viidates perekondlikule ja kultuurilisele taustale. Üks neist on saanud ka õnnistuse nii luteri kui katoliku kirikult kristlike matusetalituste läbiviimiseks. Kõik kolm kasutavad Meie Isa palvet. Seega võiksime pidada ka nende poolt läbiviidud matusetalitusi kristlikeks, sest toimub nii Meie Isa palve lugemine kui mullapanek, mis on põhitingimused. Kiriklikust matusest erineb selline talitust vaid kahes aspektis – ärasaatmine ei toimu kirikust ja lahkunut ei kanta kirikuraamatusse. Nagu ütleb Kristjan Luhamets, siis igavese õndsuse aspektist võttes on kirikuraamatusse mittemärkimine veel kõige väiksem mure. (Luhamets 2016)

Kokkuvõtteks saab öelda, et märgiliselt on üle 90% Tartus läbiviidavatest matusetalitustest kristliku sisuga, sisaldades endas Meie Isa palvet ja mullapanekut. Kui Meie Isa palve osas

teadvustatakse, et tegemist on kirstliku sümboliga ja sellest võidakse mingil põhjusel loobuda, siis mullapaneku puhul on tegemist niivõrd sügavalt juurdunud tavaga, et selle tähendusele isegi ei mõelda enam.

Tähelepanu väärib, et tõuseb kiriklikel matusetalitusel osalenute arv ka leerigruppides, mille töid välja nii Pauluse kui Peetri kiriku õpetajad. Seega võib kristlik matus olla noortele silla loojaks kirikusse. Ajalooliselt on kristlik matusetalitus olnud koht kuulutuseks ja kuulutus näikse mingil moel ka täna toimivat.

Kui ilmalike matuselaulude komme on meil pärit nõukogude ajast, siis tänapäeval on ilmalikud ja kiriklikud laulud segunenud ja kasutatakse mõlemaid. Muusika ei küsi maailmapilti ja huvitava faktina saab võtta tõsiasja, et just elukutselised pillimehed näevad kõige rohkem erinevaid matuseid ja oleks huvitav sihtgrupp antud teema laiendatud uurimiseks.

Nagu näitasid minu intervjuud, siis tänapäeval kasutavad Tartu linna luterlikud vaimulikud nii Agendat kui Talituste käsiraamatut. Muutuste sisseviimine toimub pikaajaliselt, ilmselt üle põlvkondade, mistõttu pikema kogemusega õpetajad kasutavad jätkuvalt 1902 aasta Agendat, mitte uut, 2009 välja antud Talituste Käsiraamatut.

Luterlike matuste osakaal Tartus kõigub 24%-st 29% -ni, samal ajal kui koguduse liikmete arv on vaid 19% Tartu elanike arvust. Trend kristlike matuste osakaalu suurenemisele Tartus on olemas, samuti suureneb kristlike elementide osakaal vaikselt ilmalikes matustes – Meie Isa palve kasutus. Tartu kolm põhilist leinakõnelejat kasutavad kõik Meie Isa palvet, jättes selle ära vaid lähedaste eripalvel, mis on hinnanguliselt 2-3%. Ja see võib pigem viidata eestlaste puhul hoopis maausule kui ateismile.

Seega julgen väita, et Tartu linnas on suurem osa matustest kultuuriliselt kui mitte kiriklikud, siis vähemalt kristlike sugemetega, kandes endas kiriklikku traditsiooni ja tausta, küsimus on pigem selles, kuidas neid nimetatakse või sildistatakse.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kui kiriklik matus läheb kiriku kaudu, ilmalik väljaspoolt, sisaldab ilmalik matus Tartus piisavalt palju kristlikke elemente ja on valdavalt seega kristlik.

Summary

In current thesis, I observed the differences and common features of Lutheran and secular funeral. They have the same key components – place of the service (chapel, church, cemetery), speaker (secular or Lutheran), funeral songs, three handfuls of soil, Our Father prayer and farewell speech.

For the society, the person conducting the service seems to be the basis for definition: in the case of pastor, it is church ceremony; in the case of secular funeral speaker, it is secular ceremony. However, under certain conditions, the church ceremony can also be conducted by a lay preacher who is a member of the congregation and has received authorization from the pastor. There is no clear approach about the essence of a secular funeral today, although the term is used for granted. Therefore, the nature of a secular funeral can be defined through Christian funeral service as its opposite.

Church service and secular service consist of the same elements; the difference is in the content and focus of the sermon. In the Christian approach, the resurrection faith is central; in a secular ceremony, the tribute to the deceased is central.

For pastors, the word of God comes first; for a secular funeral speaker, the person comes first.

Although church funeral is defined by the service procedure and secular funeral takes place on the basis of oral and experience-based tradition, it is clear here that the person conducting the service, be he a pastor or a secular funeral speaker, gives his tone to the service at all events. They are the tradition bearers and makers.

Two of the three main secular funeral speakers in Tartu are baptized and wish to have a Christian funeral service themselves, referring to the family and cultural background. One of them has also obtained a blessing from both Lutheran and Catholic Churches to conduct Christian funeral services. All three of them use Our Father prayer. Therefore, we could also consider the funeral services conducted by them as being Christian ones, because both reading of Our Father prayer and putting of soil, which are the basic conditions, take place. Such ceremony differs from church funeral only in two aspects: the service does not take place in the church and the deceased will not be entered in the parish registers. As Kristjan Luhamets says: not being entered in the parish registers is still the least concern in the view of eternal salvation (Luhamets 2016).

In conclusion, it can be said that over 90 percent of funeral services conducted in Tartu could be marked as being Christian, as they include Our Father prayer and putting of soil. While the Our Father prayer is known to be a Christian symbol and it may be abandoned for any reason, the putting of soil is so deeply rooted practice that its meaning is even not considered any

It is worth of attention that the number of persons having attended funeral services is increasing in confirmation groups, which was brought out by pastors of both St. Paul's Church and St. Peter's Church. Thus a church funeral may be the creator of a bridge to church for young people. Historically, Christian funerals have been a place for preaching the message, and preaching the message seems to work somehow also today.

While our practice of secular funeral songs comes from Soviet time, today secular and Christian songs are mixed and both are being used. The music does not ask for the worldview and it can be considered an interesting fact that precisely professional musicians see most different funerals and would be an interesting target group for extended research on this topic.

As my interviews revealed, today the Lutheran clergy of Tartu use both the Agenda and Services Handbook, but the implementation of changes takes long time, perhaps over generations; which is why the pastors with longer experience continue to use the Agenda of 1902 instead of the Services Handbook issued in 2009.

The proportion of Lutheran funerals in Tartu varies from 24 percent to 29 percent, while the number of members of congregation is only 19 percent of the population of Tartu. There is a trend of increase in the proportion of Christian funerals in Tartu, as well as the proportion of Christian elements in secular funerals is slowly increasing: the increase of Our Father prayer. All three main funeral speakers in Tartu use Our Father prayer, abandoning it only at specific request from the relatives, which is estimated to be 2-3 percent. And in the case of Estonians, it may refer to Estonian nature belief instead of atheism.

Therefore, I dare to claim that in Tartu most of funerals are, culturally, if not churchly then at least Christian, carrying in themselves the churchly tradition and background; the issue is rather in how they are called or labeled.

It can be summarized that while the church funeral goes through church and the secular one from outside the church, the secular funeral in Tartu contains enough Christian elements and thus is predominantly Christian.

BIBLIOGRAAFIA

1. Agenda 1902
2. Engman, Kristel 2012 „Tähelepanekuid muutuvast matusekultuurist“
3. Järve, Kairi 2010 „Ilmalik Matusekombestik Nõukogude Eestis“
4. Kallast, Maaja 2007 Suur perenaise käsiraamat Tea Kirjastus lk 287-289
5. Käär, V. 1974 „Sinu kõrvalt on lahkunud seltsimees“ kogumik „Mälestus on jääv“ Tallinn, Eesti Raamat
6. Kõivupuu, Marju 2007 „Eestlase eluring“ Varrak
7. Martensoo, I. 1974 „Matuste korraldamisest Jõgeva rajoonis“ kogumik „Mälestus on jääv“ Tallinn, Eesti Raamat
8. Masing, Uku 1939 Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt, Ilmamaa 1993
9. Mikkor, Marika 2004, „Muutuvast matusekombestikust Eestis I“ Akadeemia 11, 2525-2559
10. Mägi, Marika 2003 Eesti aastal 1200, Argo
11. Mürsepp, K. 1974 „Kuidas korraldada matuseid“ kogumik „Mälestus on jääv“ Tallinn, Eesti Raamat
12. Oja, K. 1965 kogumik „Kaunilt, meeldejäädvalt“. Nõukogulikke kombetalitusi. Tallinn, Eesti Raamat
13. Paenurm, Peeter 1995 Luterlik matusetalituse kord ja praktika Eestis. EELK UI diplomitöö.
14. H. Paeväli 1965 „Kuidas korraldame matuseid“, kogumik „Kaunilt, meeldejäädvalt“. Nõukogulikke kombetalitusi. Tallinn, Eesti Raamat
15. Sala, Maire 2002 „Igaviku tee“ Eesti matusetraditsioonid ja tänapäev ning hauaplatside kujundamine, Maalehe Raamat
16. Soom, Kaido, Jõks, Eerik 2015 „Eestimaa ristiusu süda – kristlaste analüüs EUU 2015 põhjal“
17. Talituste käsiraamat 2009
18. Vaher, E. 1974 „Matused“ kogumik „Mälestus on jääv“ Tallinn, Eesti Raamat
19. Vimmsaare, Helju 1974 kogumik „Mälestus on jääv“ Tallinn, Eesti Raamat

Internet:

1. EELK aastaaruanded www.eelk.ee

2. Eesti Statistikaameti aruanded www.stat.ee
3. Portaali <http://www.lein.ee/soovitused/>
4. EELK Tartu Peetri koguduse koduleht <http://www.eelk.ee/tartu.peetri/>
5. EELK Tartu Pauluse koguduse koduleht <http://tartupauluse.ee/>
6. EELK Tartu Maarja koguduse koduleht <http://tartumaarja.eelk.ee/>

Ajalehed:

- 1) Mõtteid tavandeterminoloogiast. Sirp ja Vasar, 31.mai 1985

Tartu kirikuõpetajad:

1. Ants Tooming
2. Kristjan Luhamets
3. Joonas Toivanen

Tartu leinakõnelejad:

1. Heiki Unt
2. Enno Ploom
3. Väino Karo

LISA 1

Küsimustik kirikuõpetajale ja leinakõnelejale

Taustinfo:

- 1) Kaua olete antud ametis töötanud? Kuidas sellesse sattusite?
- 2) Kus olete õppinud matusetalitusega seonduvat?
- 3) Milliseid materjale kasutate talituse ettevalmistuseks ja läbiviimiseks?

Protsessi kirjeldus, ettevalmistavad tegevused:

- 4) Palun kirjeldage tavapäraselt kohtumist lähedastega talituse ettevalmistuseks
- 5) Kui sageli on kadunuke edastanud, jäädvustanud oma soovid seoses ärasaatmistalitusega?
- 6) Milliseks hindate enda hingehoidliku osa omastega kokkupuutel?
- 7) Milliseid vorme kasutatakse?
- 8) Milline on muusikavalik? Millest sõltub?
- 9) Millistest osadest koosneb tavapärase tseremoonia? Milliste erisoovidega olete kokku puutunud?
- 10) Kinnise-avatud kirstuga matuste vahetamine, kas on märgata muutusi?
- 11) Milline on teie kokkupuude-kontakt ärasaatmistseremoonia järgselt lahkunu omastega?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks **tegemiseks**

Mina, Rita-Anette Kohava,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose Kristlik ja ilmalik matusetalitus Tartu linna näitel, mille juhendaja on Kaido Soom,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **23.12.2016**